

JÁN HANZLÍK

VÝVOJ OBYVATELSTVA NA SLOVENSKU V OBDOBÍ 1869—1961

In the enclosed kartogramm of the real population increment for the period 1869 — 1961, the emigration and depopulation areas are illustrated; the text deals with the relations between these areas and economic reasons which have caused them.

The saved static material shows that the natural population increment of population in Slovakia was active during the whole investigated period, i. e. for the whole area of Slovakia and the territorial average of districts as well. The population development in Slovakia was very deformed and slowed down by emigration.

The enclosed kartogramm shows that it will be necessary to make important measures for economic activation of economically undeveloped areas which had been systematically depopulated in the past.

ÚVOD

Cieľom mojej práce je retrospektívne kartograficky znázorniť na kartograme tie oblasti na území Slovenska v jeho dnešných hraniciach podľa obcí, v ktorých medzi sčítaniami ľudu v rokoch 1869 a 1961 možno konštatovať kladné hodnoty priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva, a zistiť tie oblasti, v ktorých sa vyskytujú záporné hodnoty predovšetkým následkom pasívnej bilancie sťahovania obyvateľstva. Za týmto účelom som vyhotovil kartogram priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva na dnešnom území Slovenska za uvedené obdobie.

V textovej časti práce sa budem zaoberať vzťahom medzi znázorňovanými javmi a ekonomickými, resp. inými príčinami, ktoré ich podmieňovali. Keďže skutočný prírastok obyvateľstva je výslednicou prirodzeného prírastku, vnútorného sťahovania i emigrácie a tieto zložky sú bezprostredne závislé od ekonomických činiteľov, preto bude potrebné načrtnúť obraz o vtedajších hospodárskych pomeroch na Slovensku a o zmenách hospodárskych pomeroch, ktoré nastali priebehom študovaného obdobia a zanechali svoj odraz aj v pohybe obyvateľstva.

Pri spracovaní štatistického materiálu bolo potrebné prekonať rozličné ťažkosti technického rázu. V období medzi jednotlivými sčítaniami nastali totiž administratívne zmeny. Mnohé obce, ktoré r. 1869 tvorili samostatnú obec, boli neskôr zlúčené s inou obcou, alebo priebehom študovaného obdobia vznikli nové obce, buď rozlúčením miestnych častí starej obce, alebo boli založené znova. Určité obce boli zasa presunuté v rámci okresov z jedného okresu do druhého. Všetky tieto zmeny boli prevedené na rovnaký základ tým, že štatistický materiál podľa obcí som upravil podľa administratívneho rozdelenia platného v dobe sčítania ľudu dňa 1. marca 1961.

Rovnako som vzal do úvahy aj zmeny štátnych hraníc, lebo územie a obyvateľstvo mnohých obcí boli úpravou štátnych hraníc rozdelené. Pri týchto obciach som upravil

počet obyvateľov podľa tých podielov, ktoré vypočítal pre obce hranicou rozdelené vo svojej dosiaľ nepublikovanej práci P. Horváth (77). Aj počet vojska pre tie obce, v ktorých boli r. 1869 posádky, je prevzatý z rekonštrukcie Horvátha. Počet obyvateľov obcí r. 1869 a administratívne zmeny až do roku 1950 som upravoval v spolupráci s dr. P. Horváthom, a zmeny, ktoré nastali medzi rokom 1950 a 1. marcom 1961, som urobil sám.

Ako podkladovú mapu som použil Mapu správneho rozdelenia ČSR, ktorá vyšla zvlášť pre Západoslovenský, Stredoslovenský a Východoslovenský kraj (mierka 1:200 000, vydala Správa geodézie a kartografie na Slovensku 1960). Keďže tieto mapy znázorňujú administratívne rozdelenie ku dňu 30. júna 1960, upravil som ich podľa administratívneho rozdelenia platného v dobe sčítania ľudu dňa 1. marca 1961.

Za pomoci technických pracovníkov som vypočítal priemerný ročný skutočný prírastok v promile pre každú obec na dnešnom území Slovenska za študované obdobie, pričom som použil za deliteľ stredný stav obyvateľstva obce vypočítaný podľa aritmetického priemeru. Počet obyvateľov obcí, ktoré vznikli iba priebehom študovaného obdobia po roku 1869, sme vzali do úvahy iba za to obdobie, za ktoré máme prvé spoľahlivé údaje o počte obyvateľov pri sčítaní ľudu a iba za toto obdobie sme vypočítali v týchto obciach priemerný ročný skutočný prírastok obyvateľstva.

GEOGRAFICKÉ ROZLOŽENIE PRIEMERNÉHO ROČNÉHO SKUTOČNÉHO PRÍRASTKU OBYVATELSTVA ZA OBDOBIE 1869—1961

Keďže nehomogénny materiál, ktorý máme k dispozícii o narodených, zomretých, prirodzenom prírastku, prisťahovalectve a vystahovalectve za študované obdobie, nám neumožňuje podať presný obraz o vývoji obyvateľstva na Slovensku podľa obcí, rozhodol som sa spracovať podľa obcí aspoň geografické rozloženie priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva za obdobie 1869—1961 a podľa doterajšieho stavu vedeckého výskumu na tomto poli vysvetliť aj príčiny geografického rozloženia tohto javu, ktoré ho podmieňovali.

Na tomto mieste treba, pravda, uviesť, že máme spracované kartogramy skutočného prírastku obyvateľstva podľa okresov pre jednotlivé interenzálne obdobia od roku 1869 až do roku 1930 (pozri Atlas ČSR, list 21) a kartogram skutočného prírastku obyvateľstva za desaťročie 1950—1960 podľa okresov na základe administratívneho rozdelenia 1. júla 1960 (pozri Atlas obyvateľstva ČSSR, kartogram 13).

Okrem spomenutých kartogramov nachádzame v Koláčkovej monografii (102) kartogram skutočného prírastku podľa okresov za desaťročie 1921—1930, s veľmi stručným textovým doprovodom (102).

Ak vychádzame z hodnoty celoslovenského priemeru priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva na Slovensku, ktorá je 5,43 ‰ a na kartograme je znázornená v druhom stupni priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva (2,1—6 na 1000 obyv.), už prvý pohľad na kartogram priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva na Slovensku (pozi kartogram) nás presvedčí o tom, že sa nám jasne črtajú tri oblasti s odlišnými hodnotami priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva na území Slovenska:

a) Na západnom Slovensku pozorujeme oblasť s nadpriemernými hodnotami priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva, ktorej hranica prebieha od východnej časti okresu Čadca a Žilina cez západnú časť okresnej hranice Martin a východnú časť okresnej hranice Prievidza, Nitra, Nové Zámky až ku Komárnu.

b) Na strednom Slovensku pozorujeme oblasť s hodnotami priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva okolo celoslovenského priemeru, ktorá sa rozprestiera už od uvedenej hranice na západe až po hranicu prebiehajúcu na východe od južnej časti okresu Poprad cez západnú časť okresnej hranice Spišská Nová Ves, Rožňava a Rimavská Sobota.

c) Na východnom Slovensku pozorujeme oblasť s prevažne podpriemernými hodnotami priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva.

Vo všetkých troch uvedených oblastiach možno, pravda, vyhraničiť menšie podoblasti s inými hodnotami priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva.

a) *Západoslovenská oblasť*

Ako sme už uviedli, oblasť charakterizuje prevažný výskyt nadpriemerných hodnôt priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva. Sú podmienené značným stupňom industrializácie v kotlinách stredného Považia a na hornom a strednom Ponitří s intenzívnym stupňom poľnohospodárstva v uvedených kotlinách i v Podunajskej nížine. Už na prvý pohľad je veľmi nápadný pruh s vysokými nadpriemernými hodnotami tiahúci sa od Trnavy pozdĺž úpätia Malých Karpát ku Bratislave. Jeho príčinou je relatívne vysoký stupeň industrializácie v Trnave a Bratislave, ktoré poskytujú zamestnanie aj obyvateľstvu najbližšieho okolia a malokarpatská vinohradnícka oblasť. Nápadné sú aj ojedinele sa vyskytujúce strediská terajších okresov, resp. strediská donedávna existujúcich okresov, ktoré sa vyznačujú tiež nadpriemernými hodnotami; patria sem Malacky, Piešťany, Galanta, Nové Zámky a o stupeň nižšie hodnoty vykazujú Senica, Nové Mesto nad Váhom a Dunajská Streda, ktoré priťahovali obyvateľstvo ako industrializačné centrá.

V tejto oblasti sa vyskytujú dve súvislejšie podoblasti s podpriemernými hodnotami. Prvá sa tiahne zo Záhoria cez obce Myjavskej pahorkatiny a obce ležiace na úpätí južnej časti Bielych Karpát. Druhá sa tiahne od obcí ležiacich na svahoch Javorníkov až po obce v Kysuckej vrchovine. Obe tieto podoblasti sú indikátorom hospodárskej zaostalosti. Podmienky pre poľnohospodárstvo sú tu nepriaznivé, lebo podľa mapy bonity pôd (124) v oboch oblastiach prevládajú najhoršie pôdy na Slovensku vôbec a priemysel tu taktiež niet. Pri ďalšom plánovaní hospodárskeho rozvoja v jednotlivých oblastiach bude im treba venovať zvýšenú pozornosť.

b) *Stredoslovenská oblasť*

Oveľa pestrejšia v porovnaní so západoslovenskou je stredoslovenská oblasť s prevažným výskytom hodnôt okolo celoslovenského priemeru. Je to predovšetkým prevažná väčšina obcí Liptovskej, Popradskej a Hornádskej kotliny, ďalej prevažná väčšina obcí ležiacich v údolí Hrona od jeho prameňov až po ústie do Dunaja a mnohé obce v Lučenskej a Ipelskej kotliny. Teda sú to predovšetkým oblasti s relatívne najlepšimi podmienkami pre poľnohospodárstvo a na mnohých miestach sa sústreďuje do týchto kotlin aj priemysel, ktorý spôsobuje, že tu vznikajú ojedinele sa vyskytujúce ohniská s nadpriemernými hodnotami, ako sú Liptovský Hrádok, Liptovský Mikuláš a Ružomberok s okolím v Liptovskej kotline; Kežmarok, Poprad a Spišská Nová Ves s okolím v Popradskej a Hornádskej kotline, ku ktorým pristupuje areál tatranských letovísk.

V údolí Hrona je to Brezno, Podbrezová (so železiarňami) a Hronec (so zlievárňou), Banská Bystrica, Harmanec (s papierňou), Zvolen a Žiar nad Hronom s okolím a z ostatných si zasluhujú zmienku iba Levice.

V Lučenskej kotline si zasluhujú zmienku ako ojedinele sa vyskytujúce ohniská s nadpriemernými hodnotami Filakovo a Lučenec s okolím. Všetky ostatné v oblasti sa vyskytujúce ojedinelé obce s nadpriemernými hodnotami sú bezvýznamné, lebo ide iba o malé

obce, ktoré síce vykazujú v relatívnych hodnotách nadpriemerný stupeň priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva, ale v absolútnych hodnotách ide iba o nepatrné prírastky, ktoré si nemôžeme všimnúť v tejto práci, v ktorej sa podáva celkový obraz o geografickom rozložení skutočného prírastku obyvateľstva na základe širokej generalizácie.

V stredoslovenskej oblasti sa vyskytujú tri rozsiahle súvislejšie podoblasti s podpriemernými hodnotami. Prvá zaberá obce na Orave a hornom Liptove, druhá obce v hornej a strednej časti Turčianskej kotliny (ktoré vykazujú prevažne úbytok obyvateľstva v porovnaní s rokom 1869), ku ktorým sa pridružujú na západe obce na hornej Nitre, ktoré boli obývané nemeckým obyvateľstvom odsunutým z tohto územia na základe Postupimskej dohody a niektoré obce Strážovskej hornatiny. Tretiu rozsiahlu podoblasť (s úbytkom obyvateľstva v porovnaní s rokom 1869) tvoria obce ležiace v Štiavnickom pohorí a na jeho úpätie včítane Banskej Štiavnice, ku ktorým sa pridružujú obce na južných svahoch pohoria Javoria a v Krupinskej vrchovine (pozri kartogram).

Toto sú teda kraje, ktoré bude treba v prvom rade hospodársky aktivizovať, ak chceme zamedziť ich ďalšiu depopuláciu. Bude tu treba podstatne zlepšiť komunikačné podmienky a vybudovať množstvo podnikov ľahkého priemyslu, lebo podmienky pre poľnohospodársku výrobu nie sú tu priaznivé, pretože v prevažnej väčšine všetkých troch podoblastí prevládajú veľmi zlé alebo dokonca najhoršie pôdy na Slovensku vôbec (124).

c) *Východoslovenská oblasť*

Celkove sa vyznačuje prevahou obcí s podpriemernými hodnotami. Možno ju rozdeliť na niekoľko podoblastí. Prvú výraznú depopulačnú podoblasť tvoria obce ležiace v Slovenskom rudohorí; výnimku tu tvorí iba niekoľko stredísk významnejších závodov, ako sú Hnúšťa, Revúca, Sirk, Rákoš, Lubeník, Švermovo, Nižná Slaná, Rudná, Rožňava, Krompachy, Prakovce a niekoľko drobnejších obcí, ktoré vykázali významnejší skutočný prírastok obyvateľstva.

Druhú rovnakú výraznú podoblasť tvoria obce v Levočskom pohorí, v Spišskej Magure, v Lubovnianskej vrchovine, v prevažnej časti Čerchovského pohoria, najmä v jeho východnej časti a ďalej až do pohoria Makovice v Ondavskej vrchovine. Aj v tejto podoblasti prevládajú najhoršie a veľmi zlé pôdy (124), preto jedinou cestou hospodárskej aktivizácie týchto obcí, dosiaľ depopulačných, je industrializácia.

Výnimku vo východoslovenskej oblasti tvoria dve menšie podoblasti s hodnotami okolo slovenského priemeru, ba až s nadpriemernými hodnotami priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva. Prvá z nich sa rozprestiera v Šarišskej vrchovine a druhá v Košickej kotline. Podmienené sú vysokým stupňom industrializácie v Prešove a Košiciach a okrem toho v Košickej kotline aj kvalitnými pôdami (124), ktoré sú hlavnou podmienkou pre intenzívnu poľnohospodársku výrobu, s ktorou sa tu stretávame.

Zvyšujúca časť východoslovenskej oblasti sa vyznačuje striedaním obcí s prírastkom s obcami s úbytkom obyvateľstva. Z miest, resp. obcí s významnejším prírastkom obyvateľstva tu treba uviesť terajšie, resp. nedávno okresné centrá: Bardejov, Svidník, Humenné, Snina s okolím, Michalovce, Sobrance, Trebišov, Kráľovský Chlmec a Slovenské Nové Mesto. Vzrástli ako strediská administratívneho, obchodného, kultúrneho, ale najmä hospodárskeho života, predovšetkým preto, že poskytovali pracovnú príležitosť v priemysle.

Z prehľadu rozloženia priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1869—1961 vidíme, že obyvateľstvo veľmi citlivo reaguje na rozvinutosť, resp. zaostalosť hospodárskych pomerov určitých oblastí, čo sa prejavuje navonok v koncentrácii obyvateľstva do rozvinutých hospodárskych centier, resp. oblastí a následkom toho v hospodársky zaostalých oblastiach dochádza k depopulácii.

Vypracovaný kartogram je teda najlepším indikátorom pre poznanie a vymedzenie tých oblastí, ktoré vykázali za posledných 90 rokov úbytok obyvateľstva, resp. oblastí s podpriemerným prírastkom obyvateľstva a veľmi názorne nás presvedčí o tom, že je potrebné hospodársky aktivizovať a industrializovať najmä tieto depopuláciou postihnuté oblasti.

ČINITELE OVPLYVŇUJÚCE VÝVOJ OBYVATELSTVA NA SLOVENSKU

A. Demografické činitele

Skutočný prírastok obyvateľstva na Slovensku v študovanom období je výslednicou zložitého procesu, v ktorom mali ako činitele prvoradú úlohu prirodzený prírastok a migračné procesy. Presne vyčíslit tieto dve prvoradé zložky pohybu obyvateľstva podľa obcí za študované obdobie nie je a nikdy už nebude možné, lebo ani v publikáciách ani v archívoch sa nám nezachoval potrebný štatistický materiál.

Čo sa týka demografických činiteľov, najpodrobnejšie údaje sú k dispozícii o vývoji počtu obyvateľstva podľa výsledkov sčítaní ľudu.

Oproti ostatným hospodársky vyspelým európskym krajinám sa začínajú súpisy obyvateľstva v Uhorsku pomerne neskoro. Prvý, ale neúplný súpis obyvateľstva bol uskutočnený po Satmárskom mieri v rokoch 1715—1720 za účelom rozvrhnutia daní. Keďže údaje tohto súpisu sú publikované podľa obcí, možno rekonštruovať počet obyvateľov aj pre dnešné územie Slovenska. Podľa tohto neúplného daňového súpisu malo mať územie Slovenska okružlo 657 000 dani podliehajúceho obyvateľstva, teda bez šľachty, kňazov, učiteľov a iných daňovej povinnosti nepodliehajúcich občanov. Podrobné informácie o tomto súpise, ako aj kritické zhodnotenie jeho výsledkov podáva Svetož (193), preto sa nebudeme ním bližšie zaoberať. Na základe novších kritických údajov a rozborov maďarských historikov dospel Svetož k záveru, že r. 1720 dosiahol počet obyvateľov na Slovensku výšku 1 000 000 — 1 100 000 osôb.

Prvé sčítanie všetkého obyvateľstva, teda aj privilegovaných, dani nepodliehajúcich občanov, sa uskutočnilo za vlády Jozefa II. v rokoch 1785—1787. Výsledky tohto sčítania, ako aj výsledky ostatných sčítaní v rokoch 1805—1828, ako aj sčítaní v rokoch 1850 a 1857 sa uvádzajú v literatúre iba pre územie celých žúp súhrnne, a nie pre jednotlivé obce, teda ich rekonštrukcia pre dnešné územie Slovenska môže byť iba približná.

Roku 1960 vydal síce Maďarský štatistický úrad v Budapešti jozefínske sčítanie aj podľa obcí na základe archívneho materiálu uloženého vo Viedni, ale z územia Slovenska chýbajú tu údaje z Tekovskej, Hontianskej, Zvolenskej, Bratislavskej, Abovskej a Užskej župy, ktoré sa nezachovali.

Podľa rekonštrukcie Svetoža pripadalo r. 1787 z obyvateľstva Uhorska na územie Slovenska 1 945 000 ľudí.

V rokoch 1804—1805 sa vykonalo na území Uhorska sčítanie ľudu, z ktorého sa nám zachoval iba počet nešľachtického obyvateľstva; podľa rekonštrukcie Svetoža pripadalo na územie Slovenska 2 121 000 osôb.

Viedenská centralistická vláda nariadila sčítanie ľudu r. 1850 a potom znova r. 1857. Obce tieto sčítania boli neúplné. Podiel počtu obyvateľov, ktorý pripadol na územie Slovenska, uvádzam v tab. 1. Uvádzam v nej aj výsledky všetkých ostatných sčítaní ľudu až do roku 1961, ktoré obsahujú už všetko prítomné obyvateľstvo na území Slovenska v jeho dnešných hraniciach. Všetky sčítania ľudu, počnúc rokom 1869 až do roku 1961, boli publikované po obciach.

Tabuľka 1

Pohyb obyvateľstva na území Slovenska v čase jednotlivých sčítaní ľudu

Dátum sčítania	Počet prítomného obyvateľstva	Prírodný prírastok	Bilancia sťahovania	Skutočný prírastok úbytok (-)	Podiel bilancie sťahovania z prírodného prírastku v %
31. 12. 1850	2 411 210	27 287	- 65 612	- 38 325	241,00
31. 10. 1857	2 372 885	207 902	- 98 976	108 926	48,00
31. 12. 1869	2 481 811	123 049	-127 339	- 4 290	104,00
31. 12. 1880	2 477 521	240 138	-122 479	117 659	51,00
31. 12. 1890	2 595 180	319 264	-131 519	187 745	41,00
31. 12. 1900	2 782 925	350 289	-216 557	133 732	62,00
31. 12. 1910	2 916 657	182 440	-105 238	77 202	58,00
15. 2. 1921	2 993 859	454 284	-124 032	330 252	27,00
1. 12. 1930	3 324 111	338 978	-116 901	222 077	35,00
15. 12.					
(31. 12. 1940)	3 546 188	340 013	-443 884	-103 871	131,00
1. 3. 1950	3 442 317	676 062	- 4 942	671 120	0,73
1. 3. 1961	4 113 437				
Úhrnom		3 259 706	-1 557 479	1 702 227	48,00

Pramene: P. Horváth, Obyvateľstvo Slovenska a jeho menlivosť za posledných sto rokov. Naša veda 1956, roč. III, č. 10, 447—450. Pohyb obyvateľstva v republike Československé v roce 1950. Zprávy a rozborý 1955/115. Vydal Státní úřad statistický. V Praze 1955, 84,86, III. Statistické zprávy Ústředního úřadu státní kontroly a statistiky 1961, 10—12, 340.

Publikované boli síce rôzne kartogramy pôrodnosti, úmrtnosti, prírodného prírastku, kartogramy s tematikou sťahovania (vnútorného sťahovania i vystahovalactva), resp. kartogramy skutočného prírastku obyvateľstva na území Slovenska za rozličné obdobia, ale nie podľa obcí, lež podľa okresov, resp. väčších administratívnych celkov, ktoré sa priebehom nami študovaného obdobia mnohokrát zmenili. Z týchto dôvodov nemožno teda podať systematický prehľad o geografickom rozložení uvedených demografických javov podľa obcí, resp. podľa určitých taxonomických jednotiek za študované obdobia, ale musíme sa obmedziť iba na niekoľko všeobecných poznámok.

B. Ekonomické činitele

1. Počiatky hromadného vystahovalactva zo Slovenska a sociálna príslušnosť vystahovalcov.

Podľa doterajšieho vedeckého výskumu sa dokázalo, že slovenské vystahovalactvo trvá od počiatku 18. stor. až do polovice 20. stor., teda zhruba 250 rokov. Svedčia o tom doterajšie výskumy slovenského historika P. Horvátha, ktorý konštatuje (76), že útek poddaných v prvej polovici 18. stor. mal masový charakter a zachvacoval najširšie vrstvy dedinského obyvateľstva. Horváth zistil, že vtedy opustilo svoje usadlosti na Slovensku asi 15 000 poddaných. Najväčší rozsah nadobudli úteky poddaných v Šarišskej stolici, ktorú opustilo viac ako 3000 poddaných. Ďalšia masa vystahovalcov pochádzala predovšetkým zo západoslovenských žúp.

Maďarský historik I. Bárta sa zaoberá vystahovalactvom zo Slovenska na Dolnú zem (11). Ďalší maďarský historik E. Kovács opísal slovenské vystahovalactvo a jeho

príčiny (113). Už r. 1845 v dôsledku zlej úrody odchádzali vo veľkom počte sedliacke rodiny, otcovia, matky a krdle malých detí zo Spiša, Šariša, Liptova, Oravy a Trenčianskej župy hľadať prácu a väčšiu skyvu chleba do úrodnejších južných krajov. A tieto prúdy sa valili na Dolnú zem aj v rokoch 1846 a 1847.

Slovenskú kolonizáciu v Báčke, Banáte a Srieeme, ako aj v Zadunajsju a v Békešskej stolici v priebehu 18. a v prvej polovici 19. stor. podľa starších, najmä maďarských prác, ale aj podľa najnovších slovenských výskumov najúplnejšie opísal Ján Sirácky (15, 177).

Veľa pozornosti venovala vystahovalectvu už vtedajšia denná tlač a časopisectvo tak slovenské, ako aj maďarské a nemecké, ktoré prinášalo rozličné návrhy na riešenie tohto problému. Už v období feudalizmu sa objavuje návrh na vnútornú kolonizáciu obyvateľstva husto zaľudnených slovenských žúp, na presídlenie tohto obyvateľstva na riedko zaľudnenú Dolnú zem, ako sa o tom dozvedáme od maďarského historika E. Kovácsa: „Zvlášť od vypuknutia hladu r. 1846 tlač často písala o otázke tzv. vnútornej kolonizácie, zaoberali sa ňou župné kongregácie, ba veľmi si lámala hlavu touto otázkou aj miestodržiteľská rada a kráľovská komora. Vnútorne osídlenie propagoval Karol Zay (Pesti Hirnap 16. 3. 1947) a aj Daniel Irányi (Pesti Hirnap 31. októbra 1847). V presídlení vidia riešenie aj Slovenskje Národňje Novini (r. 1846, č. 136—138), na článok v nich odpovedá Pesti Hirnap a naznačuje iný spôsob riešenia: spriemyslenie Slovenska (8. decembra 1846)“ (113, str. 95).

O vnútornú kolonizáciu relatívne preludneného Slovenska sa pokúša aj cisárske nariadenie z 23. dec. 1858, ako nám o tom prinášajú zprávu aj Slovenské noviny (43), vydávané za bachovského absolutizmu vo Viedni, ale ako sa zdá, aj tentoraz bezúspešne.

Slovenská inteligencia a meštiactvo veľmi správne vidia riešenie problému slovenského vystahovalectva v industrializácii Slovenska. Na stránkach Slovenských národných novín nabáda svojich rodákov k spriemysleniu Slovenska poslucháč viedenskej polytechniky Ján Čipka. „Nie! Nie je náš kraj už taký, že by sa ľud z neho do cudziny vystahovať musel, v stave je on a v stave bude ešte viac duší vychovať, nech len priemysel vyšší v okolí našom sa zmôže, vykvitne. Vidíme teda, že nielen povaha kraja nášho, ale aj ľud jeho na rozvitie vyššieho priemyslu čaká, takže ho budúce za hlavný a nevyhnutný stok svojej výživy považovať bude musieť. Ako teda z jednej strany priemysel sám od seba sa nám ponúka, tak z druhej strany za svätú povinnosť je nám uložené, aby sme ho pestovali, aby sme rozkvet rozmanitých jeho konárov u nás napomáhali, a tak usku-točnením nášho povolania samých seba do lepšieho stavu uviedli.“ V ďalšej časti svojho článku pobáda Čipka svojich krajanov k štúdiu technických vied, aby mohli zastávať nielen miesta robotníkov, ale aj vysokokvalifikovaných odborníkov. „Slováci posiaľ neoddávali sa náuke, na ktorej sa priemysel zakladá, a preto sa ani nemohli k dielu takému potrebovať. Čas je ale, aby sme sa na priemysel, ktorý nám takú peknú budúcnosť obecá, našu pozornosť obrátili a nadobudnutím si známosti v ohlade tomto potrebných i úrad riaditeľov a napospol predstavených vo fabrikách zastávať spôsobilí boli“ (39).

V Slovenských národných novinách sa zdôrazňuje požiadavka industrializácie Slovenska a potreba zvýšenia kvalifikácie remeselníkov aj na iných miestach.

Za účelom odstránenia biedy na Slovensku v päťdesiatych rokoch minulého storočia odporúča Makovický (130) riadené a vládou napomáhané vystahovalectvo na Dolnú zem v Uhorsku alebo do Ruska, kde ohromné stepy úhorom ležia, alebo na Sibír.

Ďalej odporúča zvýšenie úrovne poľnohospodárstva, zveladenie remesiel, zakladanie priemyslu a vyššiu úroveň obchodu. Veľký dôraz kladie na pozdvihnutie národných a priemyselných škôl.

U Méreiho (141) sa tiež stretávame s návrhom riešiť relatívne preludnenie Slovenska vnútornou kolonizáciou. Napríklad v Čanádskej stolici vznikla kolonizáciou v päťdesiatych rokoch minulého storočia osobitná slovenská osada Tót-Bánhegyes z prístahovalcov zo Slovenska.

Obdobie veľkého sucha a neúrody, ktoré postihli Uhorsko v rokoch 1852, 1857—1858, 1861—1862 a najmä r. 1863, najviac pocítili bezzemkovia a drobní a strední roľníci. V tomto období najmä v šesťdesiatych rokoch sa presťahovalo veľa Slovákov na Dolnú zem.

Okrem Uhorska sa Slováci v prvej polovici 19. stor. najviac sťahovali do Rakúska. Prvý údaj o počte Slovákov v Rakúsku pochádza od profesora Švamberu, ktorý napočítal r. 1844 v Rakúsku 6667 Slovákov a 2600 Čechov. Podľa Švamberu v siedmich osadách prebývali vtedy výhradne Slováci.

Podľa Štefánka (200) kolonizácia a sťahovanie sa Slovákov do Dolného Rakúska sa datuje asi od päťdesiatych až šesťdesiatych rokov.

Ďalej sa od Štefánka (200) dozvedáme, že v rokoch 1870—1880 žilo vo Viedni 30 000 až 40 000 Slovákov. Pre rok 1890 napočítal Štefánek v Rakúsku 51 949 Slovákov, kým Hrušovský uvádza (83), že r. 1890 sa nachádzalo v Rakúsku 29 814 príslušníkov z Prešporskej stolice a 24 078 z Nitrianskej stolice, teda spolu 53 892 osôb. Pre rok 1900 odhadol Štefánek (201) počet Slovákov vo Viedni na 58 754.

Z uvedených údajov vidíme, že vystahovalectvo trvá aj v druhej polovici 19. stor., ale na rozdiel od vystahovalectva v 18. a v prvej polovici 19. stor., ktoré smerovalo na Dolnú zem, vystahovalci v druhej polovici 19. stor. a na počiatku 20. stor. až do vypuknutia prvej svetovej vojny začínajú smerovať do Rakúska a jeho hlavného mesta Viedne, ale predovšetkým do USA.

Márki (138) uvádza, že od roku 1864 sa začalo vystahovalectvo do USA v dôsledku veľkej biedy a nezamestnanosti r. 1863. „Vtedy len z okolia Prešova emigrovalo naraz 40 židovských rodín. V nasledujúcom poldruha desaťročí pokračovala emigrácia ešte len v takomto rozmere. Napríklad r. 1877 opustilo svoju vlasť cez prístavy Hamburg a Brémy 652 občanov, ale r. 1887 už len z okresu Humenné emigrovalo 3460 občanov. A od roku 1884 počet emigrantov už nepretržite presahuje ročne 15 000, od roku 1889 20 000 a od roku 1892 už 30 000, takže od roku 1881 do konca roku 1892 sa presťahovalo spod Karpát do cudziny viac než 170 000, t. j. priemerne 14 000 občanov ročne.“

2. Ekonomické príčiny vystahovalectva zo Slovenska v období 1869—1918.

Keďže o všeobecných ekonomických príčinách vystahovalectva v tomto období som už písal (67), tu uvádzam iba špecifické príčiny vystahovalectva, ktoré sú charakteristické pre jednotlivé oblasti.

Ojedinele sa vyskytuje vystahovalectvo do Ameriky už v päťdesiatych rokoch. Svedčí o tom nasledujúci úryvok z listu, uverejneného v Slovenských novinách (182, roč. VII, č. 10): „Túžba po Amerike sa už začína zjavovať tiež v Liptove, ale takmer výlučne medzi židmi, na jar sa mnohí chystajú presťahovať do tejto zasľúbenej zeme.“

Pretože až do roku 1918 sa nám zachovalo najviac správ o vystahovalectve podľa jednotlivých uhorských žúp, pri opisovaní geografického rozloženia vystahovalectva budeme nútení postupovať prevažne podľa bývalých uhorských žúp.

Masové vystahovalectvo zo Slovenska sa objavuje najskôr a najintenzívnejšie v Šarišskej župe, predovšetkým na okolí Giraltoviec, Prešova a Bardejova (5, list 21).

Minister vnútra Koloman Tisza sa osvedčil dňa 23. októbra 1879 na zasadnutí Krajinského snemu v Budapešti, že vie o hroziacej biede v Šarišskej župe a na jej odstránenie

poskytol 8000 zl., ktoré sa majú použiť na stavbu cesty v Šarišskej župe (148, roč. XII, str. 252—253).

Následkom neúrody r. 1879 a nedostatku práce nastal hlad a núdza nielen v Šarišskej župe, ale aj v ostatných, najmä horských oblastiach Slovenska, preto sa ich obyvatelia dávajú na cestu do Ameriky.

O nesmiernej biede následkom neúrody na jeseň 1879 svedčí aj tá skutočnosť, že 30. januára 1880 schválila poslanecká snemovňa návrh zákona o finančnej pôžičke, ktorá sa má poskytnúť obciam na zaopatrenie semena na siatie, lebo v mnohých obciach niet ani len na siatie potrebné zbožie.

Na tom istom zasadaní bol prijatý aj druhý návrh zákona o úhrade finančných výdavkov, potrebných na odstránenie biedy v niektorých oblastiach krajiny (148, roč. XIII, str. 25).

Masovým vystahovalectvom boli postihnuté v období 1869—1880 predovšetkým všetky okresy bývalej Zemplínskej župy a tá časť Užhorodskej župy, ktorej okresy sa rozprestierali na území Slovenska, horské okresy bývalej Abovskej župy, okolie Spišskej Starej Vsi, Starej Lubovne, Levoče, ale predovšetkým banícka oblasť medzi Hornádom a Hnilcom, patriaca vtedy do Spišskej župy, ako aj banícke a horské oblasti Gemerskej župy, ďalej celá na Slovensku sa rozprestierajúca časť Novohradskej a Hontianskej župy, teda celá oblasť Krupinskej vrchoviny s príslušnou Lučenskou a Ipeľskou kotlinou (5, list 21).

V osemdesiatych rokoch sa najintenzívnejšie vyludňovala vystahovalectvom banícka oblasť medzi Hornádom a Hnilcom na okolí Gelnice a Spišskej Novej Vsi, všetky okresy Spišskej župy, okolie Rožňavy a Revúcej z Gemerskej župy, pomerne menej intenzívne sa vyludňovali okresy Šarišskej župy, lebo niektoré z nich dokonca vykázali nepatrný prírastok obyvateľstva a obdobná bola aj situácia v Zemplínskej župe (5, list 21).

Vysoký podiel žien na vystahovalectve možno pripísať zákonnému článku II, z roku 1909, ktorý bol uvedený do života 1. 9. 1909. V tomto zákone sa totiž veľmi sťažuje, ba takmer znemožňuje vystahovanie sa mužov, ktorí sú povinní konať vojenskú službu. Roku 1912 vyšlo nariadenie ministerstva, že vystahovanie vojenskou službou povinných sa zakazuje na jeden rok. Pretože podľa nového zákona, ktorý bol odhlasovaný r. 1912, podliehali vojenskej službe mužské osoby až do 50. roku, smeli sa vystahovať len vyše 50 roční muži.

Vystahovalectvo na Spiši sa začalo v sedemdesiatych rokoch sťahovaním baníkov následkom hospodárskej krízy r. 1873, ktorá spôsobila stagnáciu hospodárskeho života. Kríza sa veľmi prejavila v ťažbe železnej rudy a vo výrobe surového železa. Len koncom osemdesiatych rokov sa začalo sťahovanie aj iných robotníkov a malorolníkov.

Vystahovalectvo zo Spiša dosiahlo najväčšiu intenzitu v osemdesiatych rokoch. Koncom osemdesiatych rokov sa sťahovali už aj remeselníci a znova nastáva vystahovalectvo nielen predtým reemigrovaných baníkov, ale aj sťahovanie úplne nových baníkov, ktorí dovtedy neemigrovali. V tom istom čase sa začína aj vystahovalectvo v Abovskej župe, ale spočiatku sa sťahujú iba poľnohospodárski robotníci, lebo filoxéra zničila veľké množstvo vinogradov.

Veľmi intenzívny prirodzený prírastok na Spiši, Šariši, Kysuciach a v iných oblastiach Slovenska (64, kartogram) mal za následok stále intenzívnejšie vyhľadávanie pracovných príležitostí formou domáckej výroby. Pod pojmom domáckej výroby rozumieme dve formy výrobnjej činnosti, a to domácky priemysel a domácku prácu. Pod domáckym priemyslom rozumieme zárobkovú činnosť uskutočňovanú obyčajne v obydlí výrobcu ním samým alebo členmi jeho domácnosti na vlastný účet. Domácka práca spočíva vo výrobe určitých predmetov nie na vlastný účet, ale na účet podnikateľa. Obe

tieto formy sa veľmi dlho udržali predovšetkým na Spiši a Šariši pod vplyvom slabého rozvoja priemyslu (104, 105).

Na Spiši bola rozšírená domácka výroba prúteného tovaru, domácky drevársky priemysel, domácka výroba plátna, kobercov a halien, drotárstvo a stavebné remeslá — murárstvo a tesárstvo. Ale všetky tieto vedľajšie zamestnania, ktoré predstavovali pre obyvateľstvo vedľajší zdroj príjmov popri extenzívnom poľnohospodárstve, nestačili vyživíť rastúce obyvateľstvo, preto dochádza k vysťahovalectvu.

O príčinách vysťahovalectva zo Zemplínskej župy a z oblasti Slovenského rudohoria som sa už zmienil vo svojej publikovanej štúdii (67).

Na západnom Slovensku v Trenčianskej, Nitrianskej a Bratislavskej župe prevládalo vysťahovalectvo do Rakúska, ale aj z týchto žúp odchádzali ľudia najmä do USA. S vysťahovalectvom do USA sa stretávame v Trenčianskej župe už v sedemdesiatych rokoch. Sťahovali sa predovšetkým židia. Pretože posielali značné sumy peňazí, to dalo podnet aj k vysťahovalectvu ostatného obyvateľstva.

Príčinou vysťahovalectva v Trenčianskej župe bol krutý hlad po neúrode na jeseň 1879, ako sme to už uviedli pri Šarišskej župe. Zo správ súčasníkov sa dozvedáme (148, roč. XIII, č. 6), že hladujúci ľud sa sýti zelinami, ktoré ináč nie sú obyčajným pokrmom pre človeka, že vláda poskytla peňažnú pomoc mnohým hladom navštíveným župám, v niektorých krajoch sa zasa zriadili verejné kuchyne, v ktorých biedou postihnutí za malý peniaz dostanú živnosť. To všetko však nepostačuje pri tolkej biede, aká zachvátila mnohé kraje a obce. Ľud, ktorý nemal prácu a zárobok, sťahoval sa do cudziny.

Silným vysťahovalectvom bola postihnutá v sedemdesiatych rokoch minulého storočia celá Trenčianska župa (5, list 21). Pri sčítaní obyvateľstva (148, roč. XIV, č. 4) 31. decembra 1880 sa v niektorých stoličiach zistilo ešte menej obyvateľov, ako bolo r. 1870 a zo slovenských žúp sa tu uvádzajú ako príklad Trenčianska a Zemplínska župa. Ako príčiny tohto úbytku sa uvádzajú neúrodné roky za tých posledných desať rokov, zúrenia cholery v rokoch 1872 a 1873, ale predovšetkým silné vysťahovalectvo najviac do Ameriky, Ruska a Bosny. V hornej Trenčianskej stolici sa zistilo pri sčítaní menej obyvateľov aj preto, že je tam veľké množstvo drotárov, ktorí sú roztrúsení po celom svete, a tak nemohli byť pojatí do súpisu.

Na okolí Púchova je následkom neúrody r. 1879 taká bieda, že štvrtina obyvateľstva nemá čo jesť. Stoličné výbory poskytujú hladujúcim polievku. Výbor pre podporu chudobných v Púchovskom okrese zriaďuje obecné výbory pre podporu chudobných všade, kde sa vyskytuje potreba ich zriadenia a na najpotrebnejších miestach sa zriaďujú i verejné kuchyne, ktoré poskytujú hladujúcim polievku.

Ústredný stoličný výbor v Trenčíne sa stará o chudobných v Trenčianskej stolici (148, roč. XIII, č. 3).

Spevokol v Bánovciach usporiadal koncert, ktorého zisk sa venoval na chudobných. Aj sporiteľňa v Bánovciach venovala 24 zlatých na podporu chudobných. Nitriansky biskup poslal tiež do 400 zlatých na tento účel (148, roč. XIII, č. 4).

Obyvateľstvo Trenčianskej župy žilo prevažne z poľnohospodárstva. Severná časť župy patrila medzi najchudobnejšie oblasti na Slovensku, kde boli aj prírodné podmienky pre poľnohospodárstvo najnevhodnejšie (124). Poľnohospodárskej pôdy bolo málo, výmera pôdy pripadajúca na jedno hospodárstvo bola veľmi malá a pohodlne ju obrobili dvaja ľudia, takže ostatní členovia rodiny boli nútení hľadať si iný zárobok. V mnohých horských krajoch sa obyvateľstvo zamestnávalo poľnohospodárstvom iba popri inom zamestnaní. Najznámejšie z nich bolo drotárstvo, ktoré bolo najrozšírenejšie v obciach na okolí Čadce, Kysuckého Nového Mesta, Žiliny, ale najmä v obciach na okolí Bytče a v niektorých obciach na okolí Považskej Bystrice. Okrem drotárov boli najznámejší sklenári

zo Zliechova a Čičmian. Odtiaľto chodievali podomoví obchodníci s galantérnym alebo strižným tovarom nielen po celom Uhorsku, ale aj po Rakúsku, Švajčiarsku, Nemecku, Rusku, Srbsku, Turecku a iných krajinách.

Ďalším vedľajším zdrojom príjmov pre chudobné obyvateľstvo Trenčianskej stolice bol obchod s ovocím, ktoré vozili až do Pešti a Budína, ba aj za hranice. Každoročne vyvážali množstvo nielen čerstvého, ale aj sušeného ovocia a obchodovali s lekvárom (148, roč. III, č. 11).

V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa sťahuje obyvateľstvo predovšetkým do rakúskych priemyselných centier, ale aj do USA, pravda, v pomere k sedemdesiatym rokom sa intenzita vystaňovalectva znižuje, ale od počiatku 20. stor. až do roku 1920 sa znova zvyšuje (5, list 21).

Trenčianska župa dávala pre iné kraje veľké množstvo poľnohospodárskych robotníkov. „Podľa úradnej štatistiky presahuje počet zmlúv uzavretých pre poľnohospodársku prácu za hranicami len v samej Trenčianskej stolici 25 000“ (183, roč. XI, č. 2). Teda množstvo ľudí odchádzalo na sezónne práce poľnohospodárske do Čiech, na Moravu, do Rakúska a do ruskej časti Poľska, kde boli zamestnaní 5–6 mesiacov do roka. Okrem toho určitá časť poľnohospodárskych robotníkov pracovala na majetkoch domácich veľkostatkárov alebo väčších roľníkov. Ani všetky tieto zdroje príjmov nestačili vyživíť domáce obyvateľstvo, a preto dochádzalo k vystaňovalectvu.

Veľký význam pre rozvoj priemyslu a remesiel na území Slovenska mali štátne dodávky, lebo štát bol jedným z hlavných konzumentov na vnútornom trhu. Dodávky pre vojsko, ktoré predtým vyhotovovali domáci remeselníci, začal štát objednávať od konca šesťdesiatych rokov u rakúskych a peštianskych fabrikantov a následkom toho nastal úpadok súkenníctva a iných remesiel, preto dochádza k vystaňovalectvu (148, roč. II, č. 5).

Z tých istých dôvodov nastal úpadok a vystaňovalectvo krajčirov v považských mestečkách v Rajci, Kysuckom Novom Meste, Žiline, Varíne, Bytči, Považskej Bystrici, Púchove a Dubnici, ktorí 18 rokov spracúvali odevy pre železničiarov zo súkna, ktoré vyrábala žilinská súkenka. Keďže od roku 1907 začal štát zadávať svoje objednávky v Budapešti, v tých mestečkách dochádzalo k nezamestnanosti a vystaňovalectvu (148, roč. V, č. 11).

Severná časť bývalej Trenčianskej župy, ako aj Orava patrila medzi najchudobnejšie oblasti na Slovensku s veľmi biednymi podmienkami pre poľnohospodárstvo a absolútnym nedostatkom priemyslu. Značný zdroj príjmov pre chudobné obyvateľstvo predstavovalo plátenníctvo, ale konkurenciou, najmä rakúskych textilných tovární, rapídne upadalo. Uskutočňovaním lesného zákona z roku 1898 prišlo obyvateľstvo o pasienky a vybudovaním železnice stratilo zárobky, ktoré malo z furmanky za odvoz dreva. Z tých príčin nastalo masové vystaňovalectvo už v sedemdesiatych rokoch, jeho intenzita v osemdesiatych rokoch poklesla, ale znova vystúpila od deväťdesiatych rokov, lebo r. 1892 zúrnil hladomor na Orave a v Trenčianskej župe. Uhorská vláda poskytla hladujúcim podporu 3000 zlatých (78). Najväčší rozsah nadobudlo vystaňovalectvo na prahu 20. stor. (5, list 21). Úbytok obyvateľstva v desaťročí 1911–1920 bol silne ovplyvnený stratami obyvateľstva v prvej svetovej vojne.

Pretože ani obyvateľstvo Liptovskej kotliny nemohlo nájsť obživu výlučne v poľnohospodárstve, hľadalo si vedľajšie zamestnania. Poľnohospodárstvo bolo obvyčajne len druhoradým zamestnaním. Mnoho ľudí z Liptova odchádzalo na sezónne poľnohospodárske práce, na žatvu a mlatbu na Dolnú zem alebo do služby. Najrozšírenejším zamestnaním, najmä v hornom Liptove, bolo murárstvo. Murári odchádzali na práce začiatkom apríla predovšetkým do Budapešti a vracali sa domov v novembri. Začiatkom

20. stor. poklesli práce v Budapešti a liptovskí mŕári odchádzali na práce predovšetkým do susedných stolíc, do Turca, Oravy, Spiša a niektorí odchádzali do Košíc a Miškovca. Okrem murárov, stolárov a tesárov bolo v Liptove aj mnoho pltníkov, ktorí sa zaoberali lesnými prácami a plavením dreva dolu Váhom až do Komárna a niekedy až do Budapešti. Vybudovaním železnice pltníctvo rapídne ustupovalo.

Masové vystahovalectvo sa prejavilo v Liptove v sedemdesiatych rokoch, lebo následkom neúrody na jeseň 1873 a následkom krachu na viedenskej burze nastala všeobecná bieda a nedostatok, ktorá vyvrcholila epidémiou cholery. Cholera si vyžiadala nielen obeť na ľudských životoch, ale následkom epidémie cholery dochádzalo k zákazu jarmov a zákazu konania dobytčích trhov a tým k poklesu remesiel, priemyslu a obchodu. Najväčším dôchodkom Liptova bol v tom čase obchod s drevom, avšak aj tento obchod veľmi upadol a následkom toho poklesli aj zárobky drevorubačov, zárobky furmanov spojené s vyvázaním dreva, kôry a dosák a novovybudovaná železnica odňala zárobky furmanom za odvoz obilia, potravín, vína, slaniny, soli, tabaku a iných potravných a obchodných článkov (148, roč. VII, č. 1). Arciknieža Albrecht prestal árendovať kcmorskú mašu v Liptovskom Hrádku, ktorá bola zatvorená už od jesene 1874 a následkom toho nielen robotníctvo z maše ostalo bez práce a chleba, ale zanikol aj dovoz rudy, uhlia a zaniklo rozvážanie vyrobenej liatiny (148, roč. VIII, č. 1). Upadli aj bane na Malužinej a Boci, a preto sú tamojší robotníci prinútení hľadať si prácu v susedných stoliciach alebo pri železnici. „Náš úbohý roľnícky ľud sa biednejšie šatí a stravuje ako zobrač a proletariát v iných krajinách a ak sa vláda nepostará o zmenšenie veľkej dane a o nové pramene výživy, chudoba bude prinútená, alebo sa hromadne preč vystahovať a opustiť svoje rodisko, alebo tu hladom zahnúť.“

Toto boli príčiny masového vystahovalectva v sedemdesiatych rokoch. Vystahovalectvo začali židia. Po nich odchádzali remeselníci, ktorí nenašli prácu v Budapešti. V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa vystahovalectvo trochu zmiernilo hlavne následkom industrializácie Ružomberka. V deväťdesiatych rokoch sa začali sťahovať z Liptova aj niektorí baníci. Pravda, v prvom desaťročí 20. stor. vystahovalectvo znova zosilnelo (5, list 21). Mnohí vystahovalci z Liptova sa dali naviesť agentmi do Južnej Ameriky. Niektorí z nich sa vrátili r. 1902 do svojej vlasti a sťažovali sa, že agenti vylákali od nich všetky peniaze a potom ich takrečeno predali. Veľmi mnohí z nich museli podstúpiť najväčšie strádanie, kým sa im naskytla príležitosť, že boli postrkom transportovaní do svojej vlasti.

Vystahovalectvo sa vyskytovalo aj v obciach Turčianskej kotliny, predovšetkým v podhorských obciach a obciach, ktoré ležia v hlbokých horských dolinách. Vystahovalectvo z Turca spracoval Matušik (140), preto sa ním nejdeme podrobnejšie zaoberať na tomto mieste. Príčiny vystahovalectva boli tie isté ako v Trenčianskej, Oravskej a Liptovskej župe. Aj tu bolo obyčajne poľnohospodárstvo iba druhoradým zamestnaním. Najrozšírenejším druhým zamestnaním bolo olejkárstvo a šafraníctvo. O cestách turčianskych olejkárov a šafraníkov po Rusku od druhej polovice 18. stor. cez celé 19. stor. až do prvej svetovej vojny nás informuje Hrozičnik (81). Okrem iného píše, že „turčianske olejkárstvo, t. j. domáca výroba a podomový obchod s liečivými olejmi a inými lekárskeymi výrobkami spadá svojím vznikom do obdobia rozkladu feudalizmu a vzniku nových kapitalistických vzťahov“. Od polovice 19. stor. sa olejkárstvo mení na široko založené obchodné podnikanie — šafraníctvo (kramárstvo). O rozsahu a priebehu olejkárstva a šafraníctva Hrozičnik píše toto: „Pokým v druhej polovici 18. stor. odchádza do Ruska z turčianskych dedín priemerne 3000 ľudí do roka, v druhej polovici 19. stor. niet už v turčianskych dedinách rodiny, ktorá by prechodne nemala niekoho v Rusku. Cesty podnikajú obyčajne po skončení letných poľných prác a vracajú sa v pokročilej

jarí. Mnohí však opúšťajú svoje domovy i na niekoľko rokov, ba niektorí zostávajú v Rusku trvalo. Podnikanie turčianskych olejkárov a šafraníkov v Rusku znamená príliv peňazí do turčianskych dedín.“

Najintenzívnejšie bolo vysťahovalectvo z Turca v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, ako môžeme o tom usudzovať z pomerne slabého prírastku obyvateľstva za toto obdobie (5, list 21). V osemdesiatych rokoch sa vysťahovalectvo zmiernilo, ale znova vzrástlo v deväťdesiatych rokoch. Pomerne intenzívne bolo aj v prvom desaťročí 20. stor. Okrem už spomenutého vysťahovalectva do Ruska mnoho ľudí odchádzalo aj do USA.

Vo Zvolenskej župe nadobudlo vysťahovalectvo pozoruhodnejšie rozmery v sedemdesiatych rokoch minulého storočia v najchudobnejšej časti župy — v obciach na Horehroní. Vedľajším zdrojom príjmov bolo predovšetkým čipkárstvo. V pomere k ostatným krajom, resp. župám na Slovensku bolo tu vysťahovalectvo v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch relatívne slabšie, lebo obyvateľstvo nachádzalo pracovnú príležitosť v pomerne vyspelom priemysle v porovnaní s inými krajinami. V prvom desaťročí 20. stor. sa vysťahovalectvo zintenzívnilo; veľký pokles obyvateľstva v desaťročí 1911—1920 bol dôsledkom prvej svetovej vojny (5, list 21).

V Nitrianskej stolici sa vyskytovalo vysťahovalectvo už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, najmä v hornatej oblasti Myjavskej pahorkatiny v obciach na okolí Nového Mesta nad Váhom, Myjavy, Senice a Skalice. Okrem toho rovnako veľké vysťahovalectvo sa vyskytuje v tom istom období aj na okolí Hlohovca, predovšetkým v obciach, ktorých katastrofe sa rozprestierajú v Inoveckom pohorí. Vzrastom počtu obyvateľstva stagnoval aj vtedajší okres Prievidza predovšetkým pre vysťahovalectvo. Vysťahovalectvo je nepatrné v tých oblastiach, ktoré sa rozprestierajú v úrodnej Podunajskej nížine. Predovšetkým v obciach Myjavskej pahorkatiny prevláda vysťahovalectvo do Rakúska, najmä do Viedne (200, 201, 202), ale vyskytuje sa aj vysťahovalectvo do USA.

Na hornej Nitre predovšetkým v okrese Prievidza sa stretávame vo veľkých rozmeroch s odchodom na sezónne práce na Dolnú zem, ba v dobe žatvy chodili až do Rumunska. V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa vyskytuje vysťahovalectvo predovšetkým v obciach Myjavskej pahorkatiny. V tom čase pomaly ustupujú aj sezónne práce poľnohospodárske a ľud sa sťahuje radšej do Rakúska, ale aj do USA. Kisslingová (98) charakterizuje vysťahovalectvo z Nitrianskej župy v prvom desaťročí 20. stor. takto: „Od roku 1903 do roku 1904 opúšťa územie župy 2148 osôb. 95 % vysťahovalcov predstavuje poľnohospodársky proletariát. V oblastiach, v ktorých je podiel ornej pôdy nižší, emigrácia obyvateľstva je silnejšia. Napríklad medzi rokom 1903—1904 z Myjavského okresu odišlo 485 osôb, zo Senického okresu 490 osôb, zo Skalického okresu sa vysťahovalo do Ameriky 381 osôb. V tom istom roku z Nitrianskeho okresu odchádza iba 13, zc Šalanského okresu 19, z Topoľčianskeho okresu 21 osôb. Počet vysťahovalcov z územia župy dosahuje vrchol v rokoch 1906—1907, keď sa uvedené čísla takmer zdvojnásobili.“

Ako sa o tom dozvedáme (148, roč. IX, č. 10) naši slovenskí krajanovia žijúci vo Viedni pochádzajú z roľníckeho stavu; muži sú obyčajne zamestnaní ako nádenníci pri ťažkých prácach na stavbách, ale ženy sú zamestnané v pouličných obchodoch, najmä s cibuľou a inou zeleninou, alebo obchodujú s dreveným tovarom, ako sú varečky, habarky, drevené i plechové lyžice a rozličné detské hračky. S podobným tovarom navštevujú v teplejšej časti roka aj vonkovské obce po susednom Rakúsku.

Vysťahovalectvo z Bratislavy župy bolo relatívne najslabšie. V sedemdesiatych rokoch vykázali najslabší prírastok obce, ktoré ležia na východnom úpätí Malých Karpát. V osemdesiatych rokoch nastáva intenzívny prírastok takmer na úpätí celej župy a jasne sa začína črtáť koncentrácia obyvateľstva v Bratislave, ktorá sa ešte výraznejšie prejavila v deväťdesiatych rokoch. Už v deväťdesiatych rokoch sa stáva výrazným slabý prírastok

obyvateľstva na Záhorí v Malackom okrese, ktorý možno vysvetliť vysťahovalectvom obyvateľstva z tohto okresu jednak do Bratislavy, jednak do Viedne. Vysťahovalectvo zo Záhoria dosiahlo svoj vrchol na prahu 20. stor., keď sa Malacký okres stáva vyslovene depopulačným (5, list 21), ale aj obce na východnom úpätí Malých Karpát vykazujú len veľmi malý prírastok. Okrem Bratislavy a Viedne, resp. Rakúska sa časť obyvateľstva vysťahovala aj do USA. Zeleninárstvom vo Viedni sa živiaca časť obyvateľstva pochádzala výlučne zo Záhoria.

Relatívne najslabšie vysťahovalectvo vykazovali územia bývalej Tekovskej, Hontianskej a Novohradskej župy. Obce Krupinskej vrchoviny, teda obce tej časti Hontianskej a Novohradskej župy, ktoré sa rozprestierali vtedy na území Slovenska, vykázali veľkú depopuláciu iba v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, kým v ďalších desaťročiach s výnimkou vojnového decénia 1911—1920 vykazovali priemerný prírastok obyvateľstva.

Príčiny depopulácie predovšetkým v horských oblastiach Tekovskej, Hontianskej a Novohradskej župy v sedemdesiatych rokoch minulého storočia nám osvetľuje zpráva Národného hlásnika (148, roč. X, č. 3). „V zhromaždení stoličného výboru Tekovskej stolice, ktoré sa konalo dňa 7. februára, tamojší daňový dozorca Ján Fakla predložil zprávu, že viac obcí nemôže zaplatiť svoju daň ani pri najlepšej vôli pre neslýchanú biedu obyvateľstva. Tam nepomôže ani exekúcia, lebo kde ničoho niet, tam ani smrť neberie. Menovaný pán dozorca, aby dosvedčil pravdivosť tejto smutnej a žalostnej zprávy, predložil výboru jeden peceň chleba z obce Jastrabej pri Kremnici, upečený z otrúb a posekaných kapustných listov, ktorým tamojší úbohý ľud bojuje proti hladovej smrti.“ Teda bola to nesmierna bieda, ktorá vyhánala ľud zo Slovenska v sedemdesiatych rokoch.

Južnú časť uvedených žúp tvorili územia Ipelskej tabule a kotlín intravulkanickej brázd, ktoré sa vyznačujú intenzívnym poľnohospodárstvom. Vysťahovalectvo zmierňovali intenzívne poľnohospodárstvo a možnosť zamestnania v priemysle, ktorý existoval na území týchto žúp.

Tento prehľad o špecifických príčinách vysťahovalectva nám umožňuje pochopiť rozdielnu intenzitu vysťahovalectva z jednotlivých území Slovenska v rokoch 1869—1918. Presnejší obraz o rozdielnej intenzite vysťahovalectva z jednotlivých krajov Slovenska po roku 1869 nám poskytuje Atlas republiky československé (list 21). Najviac utrpeli vysťahovalectvom severné horské kraje (Kysuce, Orava, Liptov), východné Slovensko (Spiš, Šariš, Zemplín, Gemer a Abov) a na západnom Slovensku predovšetkým obce na Záhorí a v Myjavskej pahorkatine.

3. Príčiny vysťahovalectva zo Slovenska v období 1918—1938.

a) Vývoj poľnohospodárstva a jeho vplyv na vysťahovalectvo.

Podľa plánov českej buržoázie sa Slovensko malo stať v novom štáte poľnohospodárskym doplnkom českých krajín, hoci už prvý pohľad na mapu nás jasne presvedčí o tom, že Slovensko nemá dostatok poľnohospodárskej pôdy a je priam predurčené pre industrializáciu.

Najpálčivejším problémom prvej republiky bola roľnícka otázka, lebo roľníctvo tvorilo najväčšiu zložku obyvateľstva najmä na Slovensku. Vývojom kapitalizmu v poľnohospodárstve došlo k silnej diferenciacii roľníctva. Na jednej strane bola malá skupina veľkostkárov, ktorá vlastnila veľkú rozlohu pôdy a na druhej strane masy roľníctva takmer bez pôdy, alebo len s veľmi malou výmerou pôdy. Buržoázia chcela riešiť roľnícku otázku pozemkovou reformou, ktorá sa začala vlastne záborovým zákonom z roku 1919, ale až do skončenia prvej ČSR nebola uskutočnená v plnom rozsahu. O pomeroch Slovenska v poľnohospodárstve po utvorení ČSR a o krivdách, ktoré sa páchali na sloven-

skom roľníctve uskutočňovaním pozemkovej reformy, ktorá nepriniesla slovenskému roľníctvu zlepšenie jeho hospodárskeho a sociálneho postavenia, dostatočne informuje Bielik (20).

V rokoch prvej republiky vzrastá zadlženosť drobného a stredného roľníctva najmä na Slovensku.

Slovenské poľnohospodárstvo bolo v pomere k českým krajinám veľmi zaostané, čo sa prejavovalo v porovnaní hektárových výnosov. Ako pred rokom 1918 aj za prvej ČSR nestačilo užívať masu drobných roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov, preto boli nútení vystahovať sa.

Hospodárska kríza v rokoch 1929—1934 veľmi ťažko postihla najmä malých a stredných roľníkov. Pretože jej príčiny a priebeh sú podrobnejšie rozobrané v Priebehu Československých dejín (III, str. 318—319), nezaobráame sa ňou na tomto mieste. S rozvojom priemyselnej výroby v rokoch 1934—1938 začala ustupovať aj poľnohospodárska kríza, stúpali ceny poľnohospodárskych výrobkov, ale nedosiahli výšku predkrízového obdobia. Agrárna buržoázia zlepšila svoje postavenie založením Čs. obilnej spoločnosti r. 1934, ale drobní roľníci doplácali na sezónne kolísanie cien, lebo pre nedostatok finančných prostriedkov boli nútení predávať svoje obilie ihneď po žatve, keď bolo obilie najlacnejšie. „Slovenskí roľníci boli okrem toho poškodení odstupňovaním cien, vyplácaných monopolom podľa vzdialenosti od Prahy... Zmonopolizovaná bola i výroba niektorých technických plodín, predovšetkým cukrovky a výroba liehu“ (166, III, str. 374).

Odbúranie priemyslu na Slovensku a s ním spojená nezamestnanosť, relatívne preľudnenie v poľnohospodárstve a nízke mzdy predovšetkým poľnohospodárskych robotníkov spôsobovali masové vystahovalectvo do zahraničia.

b) Vývoj priemyslu a jeho vplyv na vystahovalectvo.

O hospodárskych a sociálnych pomeroch Československej republiky v uvedenom období podrobnejšie píše autori v Priebehu československých dejín (III, 1918—1945) a niektoré marxisticky chápané monografie, resp. štúdie. Z nich z nášho hľadiska považujeme za najvýznamnejšie monografie M. Strhana (191), J. Mlynárika (144) a O. Mrázeka (146).

„Priemyselný potenciál, ktorý ČSR zdedila po monarchii, zaraďoval ju medzi priemyselne najvyspelejšie krajiny sveta. Na území republiky ostalo okolo 75 % priemyselnej výroby Rakúsko-uhorskej monarchie. Podiel jej obyvateľstva bol však iba 25 %“ (191, str. 25—26). Slovensko patrilo síce tiež k najpriemyselnejším oblastiam Uhorska, ale slovenský priemysel zaostával za úrovňou priemyslu v českých krajinách kvantitou i kvalitou a bolo v ňom zamestnaných len 17 % obyvateľstva. „Železiarsky priemysel (na Slovensku za býv. Uhorska, pozn. J. H.) bol orientovaný do Maďarska, Haliče a Bukoviny, papier a sklo do Budapešti a na Balkán, drevo prevažne do Maďarska atď.“ (94, str. 37). Najväčším problémom pre priemysel nového štátu bola strata odbytu tovaru na rozsiahlom vnútornom trhu monarchie, ktorú najviac pocítovalo Slovensko, lebo česká buržoázia si zabezpečila odbyť tovaru v Rakúsku rozličnými zmluvami aj po roku 1918, kým uhorské trhy zostali pre slovenskú buržoáziu úplne stratené. „Buržoázia českých krajín sa usilovala o to, aby vyradila konkurenčný priemysel Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny a premenila ich na zásobáreň surovín a lacných pracovných síl pre priemyselné a poľnohospodárske podnikanie v českých krajinách, na odberateľa priemyselných výrobkov a vhodné miesto pre investovanie svojho kapitálu“ (191, str. 7).

Slovensko sa malo stať v novom štáte poľnohospodárskym doplnkom českých krajín, hoci už prvý pohľad na mapu nás jasne presvedčí o tom, že Slovensko nemá dostatok poľnohospodárskej pôdy a je priam predurčené pre industrializáciu.

Ako brzdilo rozvoj priemyslu na Slovensku nepriaznivé dopravné spojenie s českými krajinami, ktoré malo za následok skoro úplné zastavenie baní na rudu, papierní, celulózk, sklárni atď., na to poukázal O. Kapp (94).

K vyradeniu konkurencie zo strany slovenského priemyslu dopomohla českej buržoázii hospodárska kríza v rokoch 1921—1923. Príčiny a priebeh krízy v jednotlivých odvetviach priemyslu a jej následky veľmi podrobne spracoval M. Strhan (191). Dezin-dustrializácia Slovenska prebiehala v rokoch včleňovania slovenského hospodárstva do jednotného československého celku, teda v rokoch 1921—1932.

V rokoch po krízi 1921—1923 vzrástla pritom na Slovensku relatívna a absolútna váha predovšetkým drevárskeho, potravinárskeho, vlnárskeho a bavlnárskeho priemyslu, teda ľahkého priemyslu (166, III, str. 217).

V rokoch 1929—1934 postihla Československo najväčšia hospodárska kríza v dejinách kapitalizmu, ktorá bola odrazom svetovej hospodárskej krízy.

„Zastavovanie a odbúravanie hutníckeho a železiarskeho priemyslu pokračovalo. Tak boli zastavené podniky so starou výrobnou tradíciou v Stratenej, Pohorelej a niekoľko závodov v Gemeri. Značná čiastka výroby z najväčších hutníckych závodov v Podbrezovej bola premiestená do Vítkovic“ (166, III, str. 317). Kríza postihla predovšetkým chemický, textilný, sklársky a kožiarsky priemysel, ale aj potravinársky priemysel, najmä výrobu cukru a piva. Čiastočnou náhradou za tieto straty bolo budovanie zbrojár-skeho priemyslu na Považí zo strategických dôvodov, ako aj stavba železníc a ciest strategicky dôležitých. V rokoch 1934—1938 začali umiestňovať svoje podniky na Slo-vensku aj českí kapitalisti (napr. Baťa) z dôvodov množstva lacnej pracovnej sily.

T a b u l k a 2

Prehľad počtu vystaľovalcov podľa úradných prameňov

Rok	Počet osôb, pre ktoré bol vydaný vyst. pas z toho do štátov			Počet vystaľovalcov prevzatých na dopravu do zámoria
	úhrnom	európskych	zámorských	
1920	13 683	2 410	11 273	11 273
1921	15 061	2 949	12 112	12 112
1922	16 737	1 832	14 188	9 828
1923	16 596	6 620	9 919	11 464
1924	35 202	9 338	25 772	4 433
1925	8 715	5 815	2 885	4 402
1926	14 409	3 443	10 945	9 250
1927	12 053	1 199	10 854	10 380
1928	13 544	3 069	10 475	11 709
1929	19 401	7 453	11 948	9 950
1930	16 682	10 973	5 709	6 859
1931	4 527	2 924	1 603	1 829
1932	2 222	1 364	858	1 000
1933	3 009	2 022	987	1 110
1934	3 016	1 496	1 520	1 685
1935	3 707	1 965	1 742	1 883
1936	4 831	2 564	2 267	2 450
1937	8 595	4 526	4 069	4 161
Úhrnom	211 990	71 962	139 126	115 778

Pramene: František Bielik, Vystaľovalectvo z východného Slovenska za prvej ČSR. Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964, 301, Zprávy SÚS, Praha (roč. 1930—1938).

Tento nepriaznivý ekonomický vývoj mal za následok masové vystaňovalctvo zo Slovenska. Ani za obdobie prvej ČSR nie je možné presne zistiť počet vystaňovalcov.

Aby sme mohli získať určitý konkrétnejší obraz o priebehu vystaňovalctva, podávame tu prehľad počtu vystaňovalcov podľa úradných prameňov (tab. 2).

Vystaňovalctvo zo Slovenska v rokoch 1921—1932 bolo spôsobené predovšetkým odbúravaním priemyslu na Slovensku českou veľkoburžoáziou, ktoré najintenzívnejšie postihlo práve východné a stredné Slovensko, preto bolo vystaňovalctvo v tých častiach Slovenska najintenzívnejšie.

Rozvrstvenie obyvateľstva Východoslovenského kraja podľa tried povolania porovnané s hodnotami celoslovenského priemeru v štúdií Skrípa (178, str. 180—181) jasne svedčí o agrárnom preludnení a biednom sociálnom postavení tunajšieho obyvateľstva. Teda v relatívnom preludnení za kapitalizmu a v nedostatku pracovných príležitostí v priemysle väzí už stáročia trvajúce vystaňovalctvo.

Následkom odbúravania hutí a železiární v oblasti Slovenského rudohoria nastáva reštrinkcia v baníctve a tým masové vystaňovalctvo v okresoch Gelnica, Spišská Nová Ves, Rožňava, Moldava nad Bodvou a Košice. Vystaňovalctvo postihlo aj oblasť horného a stredného Pohronia, kde pristupovalo k odbúravaniu železiarskych podnikov v Pohorelej a vo Zvolene a k reštrinkcii výroby v Podbrezovej ešte likvidovanie nábytkovej továrne a textilky v Banskej Bystrici okrem mnohých drobnejších podnikov.

Zo štúdie Thirringa (207) o vystaňovalctve zo Slovenska a zo Zakarpatskej Ukrajiny v rokoch 1922—1926 sa dozvedáme, že okres Sv. Kríž nad Hronom stratil vystaňovalctvom 9,1 % ľudí následkom zániku tovární na výrobu strieborného a kovového tovaru v Dolných Hámroch, strojárstva vo Vyhniach, sklárstva v Rudne nad Hronom. Následkom odbúravania priemyslu ubudlo vystaňovalctvom z okresu Nová Baňa 5,4 % ľudí. Rozsiahle vystaňovalctvo možno pozorovať aj v hornom Liptove následkom likvidovania chemickej továrne, textilky a kožiarskych podnikov v Liptovskom Mikuláši okrem mnohých drobnejších podnikov. Následkom krízy v textilnej továrni, celulózke a papierňach v Ružomberku stratil okres vystaňovalctvom 9,8 % obyvateľstva.

Široký pruh vystaňovalckých okresov na rakúsko-slovensko-moravskom pohraničí sa začína na Záhorí okresom Malacky a rozprestiera sa cez okresy, ležiace v Myjavskej pahorkatine a Bielych Karpatoch cez Považie, Javorníky, Kysuce až na Oravu a cez severný Spiš a Šariš prechádza na ostatnú časť východného Slovenska. Okrem príčin, ktoré sme už uviedli vo svojej štúdií o vystaňovalctve zo Slovenska v rokoch 1901—1910 (66), sa vyludňuje táto rozsiahla depopulačná oblasť následkom krízy v drevárskom priemysle v rokoch 1929—1934. Okres Veľká Bytča bol postihnutý vystaňovalctvom následkom dezindustrializácie.

Ešte treba spomenúť súvislú skupinu 6 okresov (Nové Mesto nad Váhom, Bánovce, Prievidza, Topoľčany, Kremnica a Nová Baňa), ktoré sa rozprestierajú od stredného Považia až po Pohronie (možno sem zahrnúť ešte aj osamote ležiaci okres Hlohovec). Všetky vykazujú vysoký prirodzený prírastok a pomerne slabý stupeň industrializácie. Keďže obyvateľstvo nenachádza pracovnú príležitosť doma, ba okresy Kremnica, Nová Baňa, Topoľčany, Nové Mesto nad Váhom a Hlohovec sú postihnuté dezindustrializáciou, lebo v Kremnici zlikvidovali kožiarsky podnik a v Hlohovci továreň na vozy a nábytok, v okrese Topoľčany továreň na nábytok, vo Veľkých Uherciach a v Novom Meste nad Váhom paličkovú továreň, obyvateľstvo je prinútené k vystaňovalctvu.

O vystaňovalctve do cudziny, do Francúzska, do USA, do Kanady a Argentíny v tomto období nás informujú kartogramy v Atlase Republiky československé, ktoré vypracoval Antonín Boháč (5).

4. Zánik zahraničného vystahovalectva zo Slovenska v rokoch 1939—1961.

V období druhej svetovej vojny nastala silná konjunktúra v poľnohospodárskej výrobe následkom všeobecného nedostatku potravín a zvýšeného dopytu po poľnohospodárskych výrobkoch. Nemaľým vplyvom prispela k tomu okupácia najúrodnejších južných častí Slovenska fašistickým Maďarskom po viedenskej arbitráži r. 1938.

V čase existencie slovenského štátu odišlo mnoho poľnohospodárskych robotníkov „na práce do tovární dôležitých pre vedenie vojny a do Nemecka, udržiaval sa nadmerný stav armády, čo zapríčinilo, že sa zmenšilo agrárne preľudnenie. Na trhu práce sa zmenšila ponuka pracovnej sily pre veľkostatkárov. Veľké poľnohospodárske podniky nedostatočne vybavené strojovou technikou začali najmä v čase sezónnych prác pociťovať nedostatok robotníkov“ (12, str. 65—66).

Z týchto dôvodov, ako aj pre vojnové udalosti zahraničné vystahovalectvo zaniklo, ale aj naďalej trval odchod na sezónne práce do Nemecka.

„Dopyt po pracovných silách v priemysle, na stavbách ciest a železníc a dostatok pracovných príležitostí v Nemecku otvorili ventil agrárnej preľudnenosti dediny. Zle platení robotníci odchádzali z poľnohospodárstva a najmä v čase sezónnych prác sa začal pociťovať nedostatok pracovných síl“ (12, str. 164).

Po februári 1948 došlo k vyvlastneniu pôdy veľkostatkárov a premene malovýroby na socialistickú družstevnú veľkovýrobu. Dôsledky tohto procesu na vývin pohybu obyvateľstva práve prebiehajú a pripravujem o nich samostatnú štúdiu.

Následkom vojnovkej konjunktúry priemysel na Slovensku silne vzrástol. Koncom vojny v júni 1944 pracovalo v slovenskom priemysle 174 000 ľudí (167).

Vypuknutím druhej svetovej vojny sa prúd vystahovalectva zo Slovenska do zahraničia zastavil, ba dokonca z Holandska sa vrátilo na Slovensko 500 slovenských, prevažne baníckych rodín. Vtedajšia vláda na Slovensku čelila nezamestnanosti tým, že asi 100 000—120 000 slovenských robotníkov poslala na práce do Nemecka. Títo robotníci pochádzali predovšetkým zo spomenutých najzaostalejších oblastí Slovenska, predovšetkým z východného Slovenska.

Niekoľkoročnou povojnovou rekonštrukciou národného hospodárstva boli odstránené všetky škody spôsobené vojnou. Týmito prácami bola zároveň likvidovaná nezamestnanosť a vystahovalectvo.

Po ukončení týchto rekonštrukčných prác nastala plánovitá socialistická industrializácia, ktorá poskytla ďalšie tisíce pracovných príležitostí pre obyvateľov Slovenska. Štúdiu jej vplyvu na pohyb obyvateľstva v rokoch 1950—1961 bude venovaná osobitná práca.

Sťahovaním zo Slovenska do českého pohraničia odsunom nemeckého obyvateľstva z ČSR r. 1946 ubudlo asi 2 ½ mil. obyvateľov a tým sa vynoril problém osídlenia českého pohraničia. Z Korčákových prác (69, str. 231 a 110, str. 211—216) sa dozvedáme, že r. 1947 bolo prítomných v osídlenom pohraničí v Čechách asi 88 000 a na Morave so Sliezscom asi 28 000 prisťahovalcov zo Slovenska (69, str. 239), teda spolu asi 116 000 ľudí.

Vnútorne sťahovanie možno u nás sledovať na základe registrácie štatistických údajov o vnútornom sťahovaní od roku 1949. Za deväť rokov (1950—1958) sa presťahovalo zo Slovenska do českých krajín celkom asi 249 000 ľudí a z českých krajín na Slovensko sa ich presťahovalo asi 165 000 (110, str. 212). Kým r. 1930 bolo v českých krajinách len asi 44 000 Slovákov, r. 1950 asi 258 000, r. 1958 už 388 000.

Čo sa týka geografického rozmiestenia Slovákov v Čechách, najviac sa ich usadzuje na Ostravsku a potom v Karlovarskom a Ústeckom kraji.

Na Slovensku ubudlo sťahovaním obyvateľstva vo všetkých krajoch okrem Bratislavského kraja (rozumie sa tu, pravda, kraje pred administratívnym rozdelením z roku 1960) a v Košickom kraji ide najmä o stagnáciu (úbytok 0,3 ‰ ročne). Najviac ľudí ubudlo sťahovaním v Prešovskom kraji, priemerne ročne 5070, čo predstavuje 12 ‰. V rokoch 1921—1930 dosahovalo sťahovanie hodnotu iba 7,5 ‰. Strata sťahovaním predstavuje 54 % prirodzeného prírastku, ktorý v tomto kraji vykazuje z celej republiky najvyššiu hodnotu. Hlavným cieľom vysťahovalectva z Prešovského kraja je popri Košickom kraji Ústecký a Ostravský kraj (69, str. 242).

Za roky 1950—1958 zostavil Korčák (110, str. 213) tabuľku, v ktorej uvádza migračné straty a prirodzený prírastok v tisícoch obyvateľov podľa krajov. Z tejto tabuľky jasne vidíme, že Prešovský kraj má najväčšie migračné straty obyvateľstva v republike, za ním nasleduje Nitriansky a Žilinský a napokon Banskobystrický kraj.

Tieto uvedené údaje nám zároveň jasne signalizujú, že najvyššiu hospodársku výstavbu si vyžaduje Prešovský kraj, ktorý je ešte stále hospodársky najzaostalejším krajom v republike a potom Nitriansky a Žilinský kraj.

ZÁVER

Na základe dostupného štatistického materiálu a jeho rekonštrukcie pre dnešné územie Slovenska môžeme sledovať vývoj počtu prítomného obyvateľstva, prirodzený prírastok a skutočný prírastok, resp. úbytok obyvateľstva a z nich vypočítanú bilanciu sťahovania alebo globálne pre celé územie Slovenska, alebo pre niektoré obdobia aj v teritoriálnom priereze podľa obcí, okresov, alebo vyšších administratívnych celkov.

Pomerne za najdlhšie obdobie máme k dispozícii počet prítomného obyvateľstva podľa obcí a nakoľko za mnohé obdobia nemáme k dispozícii ekvivalentné údaje o narodených, zomretých a prirodzenom prírastku podľa obcí, jedinou spoľahlivú oporu pri usudzovaní o vývoji obyvateľstva na území dnešného Slovenska nám poskytuje počet prítomného obyvateľstva podľa obcí, zisťovaný pri sčítaniach ľudu.

Ako sme v predloženej práci jasne ukázali, prirodzený prírastok obyvateľstva na Slovensku bol celé študované obdobie aktívny, a to globálne pre celé územie Slovenska, ale aj v teritoriálnom priereze podľa okresov, pokiaľ nám umožňuje študovať tento problém zachovaný štatistický materiál. Ako sme na to už upozornili v časti štúdie o geografickom rozložení prirodzeného prírastku obyvateľstva, v teritoriálnom priereze možno badať určité rozdiely, prirodzený prírastok vykazuje v zásade vyššie hodnoty na západnom, severnom a východnom Slovensku (pozri Atlas obyvateľstva ČSSR, kartogram prirodzeného prírastku v priemere rokov 1955—1959 a v literatúre a v práci citované kartogramy prirodzeného prírastku za iné obdobia) a najnižšie hodnoty vykazuje pohraničná oblasť slovensko-maďarská v strednej časti južného Slovenska.

Bolo to teda vysťahovalectvo, ktoré silne deformovalo a spomaľovalo vývoj obyvateľstva na Slovensku. Vysťahovalectvo zo Slovenska úzko súviselo s celkovou hospodársko-sociálnou problematikou kapitalizmu. Bolo dôsledkom slabo a nerovnomerne sa rozvíjajúceho priemyslu za bývalého Uhorska, ktorý nestačil poskytnúť zamestnanie vývojom kapitalizmu v poľnohospodárstve spauperizovaným roľníckym masám, ktoré vykazovali vysoký prirodzený prírastok, ba ani vývojom priemyslu spauperizovaným remeselníkom a živnostníkom v slovenských mestách.

Hospodárska situácia širokých pracujúcich mas sa podstatne nezlepšila ani za prvej ČSR, ako to konštatujú autori Přehledu československých dějin (166) a slovenskí a českí marxistickí historici, lebo až do roku 1932 dochádzalo na Slovensku k systematickému

odbúravaníu priemyslu zo strany českého veľkokapitálu, a tým k ožobračovaniu ďalších pracujúcich mäs, ktoré boli prinútené k vystahovalectvu alebo k sezónnym prácam v poľnohospodárstve doma, alebo v cudzine (Rakúsko, Maďarsko, Juhoslavia a Francúzsko).

Pohľad na kartogram nás jasne presvedčí o tom, že vystahovalectvo zo Slovenska pozitívne alebo negatívne ovplyvňovali aj prírodné podmienky. Najpriaznivejší vývoj obyvateľstva možno pozorovať na Podunajskej nížine a v areáli považských kotlín, počínajúc dolným Liptovom a pokračujúc Žilinskou, Bytčianskou, Ilavskou a Trenčianskou kotlinou. Na Podunajskej nížine podmienili priaznivý vývoj obyvateľstva predovšetkým veľmi vhodné podmienky pre poľnohospodárstvo, pomerne ľahké budovanie cestnej i železničnej siete, ktoré sa stali zasa predpokladom lokalizácie priemyslu. Priaznivý vývoj obyvateľstva v spomenutých považských kotlinách bol podmienený predovšetkým veľmi výhodnou dopravnou polohou, lebo nimi prechádza najdôležitejšia železničná a cestná sieť na Slovensku, ktorá dala podnet k rozsiahlej industrializácii na Považí. Rovnako intenzívny rast obyvateľstva možno pozorovať aj v sídlach, rozložených pozdĺž úseku Košicko-bohumínskej dráhy, vedúcej zo Žiliny na sever.

Negatívne sa prejavil vplyv prírodných činiteľov na vývoj obyvateľstva na Záhorí a v prevažnej časti Myjavskej pahorkatiny, v hornom Liptove a na Orave, v hornom Turci a k nemu prilahlých horských oblastiach.

Veľmi rozsiahlu depopulačnú oblasť môžeme pozorovať v obciach, ktoré ležia v areáli Štiavnických vrchov, Javoria, Krupinskej vysočiny a v areáli Slovenského rudohoria.

Najrozsiahlejšie depopulačné oblasti na východnom Slovensku ležia v areáloch pohorí Spišská Magura, Lubovnianska vrchovina, Levočské pohorie, Čerchovské pohorie a Nizke Beskydy.

Sú to napospol oblasti s nepriaznivými prírodnými podmienkami pre poľnohospodárstvo, dopravno odľahlé a bez významnejších priemyselných závodov, ktoré by poskytovali pracovnú príležitosť rastúcemu obyvateľstvu.

Zahraničné vystahovalectvo úplne zlikvidoval až socialistický systém sústavou a plánovitou industrializáciou Slovenska aj v oblastiach kapitalizmom zanedbávaných, teda na Kysuciach, na Orave a na východnom Slovensku vôbec, resp. na Záhorí.

Ale pripojený kartogram rozloženia priemerného ročného skutočného prírastku obyvateľstva nás presvedčuje o tom, že nás očakáva ešte veľká práca spojená s hospodárskou aktivizáciou ekonomicky zaostalých oblasti, ktoré sa v minulosti sústavne vyludňovali.

LITERATÚRA

1. *A felvidéki kivándorlási kongresszus tárgyalásai, megtartott Miskolczon, 1902. évi május 31. és június 1. napjain.* Pátria irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság 1902, Budapest. —
2. Arató E., *Sociálne motívy slovenského národného hnutia v rokoch 1845—1848.* Matica slovenská, Martin 1952. —
3. *Atlas československých dějin,* Praha 1965. —
4. *Atlas obyvateľstva ČSSR.* ÚSGK, Praha 1962. —
5. *Atlas republiky Československé.* Česká akademie věd a umění. Praha 1935. —
6. Auerhan J., *Čechoslováci v Jugoslávii, Rumunsku, Maďarsku a Bulharsku.* Praha 1921. —
7. Auerhan J., *Československá větve v Jugoslávii.* Praha 1930. —
8. Auerhan J., *Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků.* Československá vlastivěda. Řada II, Národopis, 97—139, Praha 1936. —
9. Auerhan J., Turčin R., *Češi a Slováci za hranicemi.* Československá vlastivěda, sv. V, 497—512, Praha 1931. —
10. Balch Greene E., *Slavische Einwanderung in den Vereinigten Staaten,* Leipzig und Wien 1912.
11. Barta I., *Stahovanie poddaných zo Slovenska v r. 1834—1835.* Historické štúdie IX, Bratislava 1964. —
12. Bauch V., *Poľnohospodárstvo za slovenského štátu.* Bratislava 1958. —

13. Bauch V., *Pozemková reforma za tzv. slovenského štátu*. Ekonomický časopis SAV, IV, č. 4, 364—385, Bratislava 1956. — 14. Bauch V., Kontra M., *Príspevok k otázke postavenia malých roľníkov za tzv. slovenského štátu*. Ekonomický časopis SAV, III, Bratislava 1955. — 15. Bednárík R., *Slováci v Juhoslávii*. VSAV, Bratislava 1964. — 16. Bella J., *Békešská stolica*. Slovenské pohľady XXI, 531—534, Turč. Sv. Martin 1901. — 17. Bella P. J., *Slováci v Békešskej stolici 1718—1900*. Slovenské pohľady XXII, 295—303, Turč. Sv. Martin 1912. — 18. Bielek A., *Obchod a hospodárstvo v Trenčiansku*, Slovenské pohľady XI, 78, 83, 161—169, Turč. Sv. Martin 1891. — 19. Bielek J., *Vážny politický krok amerických Slovákov*. Pamätník NSS vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 110—119, Pittsburgh. — 20. Bielik F., *Príspevok k otázke vystahovalectva zo Slovenska v rokoch 1919—1924*. Historický časopis SAV I (IX), 505—520, Bratislava 1953.

21. Bielik F., *Vystahovalectvo z východného Slovenska za prvej ČSR*. Príspevky k dejinám východného Slovenska, 298—313, VSAV, Bratislava 1964. — 22. Boháč A., *Obyvateľstvo v Československej republike*. Československá vlastivěda, Řada II. Národopis, 1—96, Praha 1936. — 23. Boháč A., *Teorie růstu obyvatelstva a jeho měření*. Statistický obzor XV, 395—409, Praha 1934. — 24. Bokes F., *Bratislava ako dopravné stredisko Slovenskej republiky*. Hospodárske rozhľady 16, č. 1—4, 33—39, Bratislava 1941. — 25. Bokes F., *Obyvateľstvo Slovenska na konci 18. storočia*. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 34—35, č. 1—8, Martin 1940—1941. — 26. Bokes F., *Obyvateľstvo Slovenska pred 150 rokmi*, SL 1940. — 27. Bokes F., *Prírodná menlivosť obyvatelstva Slovenska v poslednom štvrtstoročí*. Sborník Slov. nár. múzea XXXVI—XXXVII, 207—217, Turč. Sv. Martin 1943. — 28. Bokes F., *Rozptýlené osady v okolí Bratislavy*. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 36—37, 235—245, Martin 1942—43. — 29. Bokes F., *Slovensko a jeho mestá vo vývine 150 rokov*. SL 1940. — 30. Bokes F., *Slovenské vystahovalectvo v období kapitalizmu*. Dějepis a zeměpis ve škole, č. 4, 102—104, Praha 1961—1962.

31. Bokes F., *Stahovanie obyvatelstva do našich miest*. SL 1941—1942. — 32. Bokes F., *Vývin osídlenia Bratislavy*, Sborník Muz. slov. spoločnosti XXXII—XXXIII, Turč. Sv. Martin 1938—1939. — 33. Briška R., *Slovenské vystahovalectvo*. Hospodárske rozhľady VII, 90—94; VIII, 128—149 a 21—36, Bratislava 1932 a 1933. — 34. Buday B., *Vándorló Magyarok*. (Stahujúci sa Maďari). A kivándorlási mozgalomnak és az amerikai Magyarok helyzetének ismertetése. (Poznatky o vystahovalectvom hnutí a o situácii amerických Maďarov). Príloha k 62. (1022) číslu „Közteleku“. — 35. Cintula V., *Národopisná mapa uherských Slovákov*. Na základě soupisu lidu r. 1900. Ottův Slovník Naučný XXIII. 456—457, Praha 1905. Mapa bola publikovaná aj v časopise Naše Slovensko. Revue pro hájení zájmů uherských Slováku I, Praha 1908. (Mapa je vložená ako príloha na konci 8. zoš.) Tretí raz vyšla v Slovenskej čítanke, ktorú vydala Moravskoslezská Beseda v Prahe. (Mapa je vložená ako príloha na konci knihy.) — 36. Čulen K., *Dejiny Slovákov v Amerike*. I a II, Bratislava 1942. — 37. Čulen K., *Slováci v Amerike — črty z kultúrnych dejín*. Martin 1938. — 38. Čapek T., *Naše Amerika*. Praha 1926. — 39. Čipka J., *Ohlas k rodákovi z Viedne*. Slovenske národne noviny, I, dňa 18. listopadu 1845, č. 32, 125. — 40. Deffontaines P., *Drobná remesla a drobní nomádi na Slovensku*. Sborník Československé spoločnosti zeměpisné XXXIII, č. 4, 226—232, Praha 1927.

41. Deffontaines P., *La vie forestière en Slovaquie*. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves, 13. Paris 1932. — 42. Doležal J., *Príspevok k otázkam pozemkové držby na Slovensku v letech druhé světové války*. Čs. časopis historický VII, č. 2, 318—358, Praha 1959. — 43. *Dolnozemske osady*. Slovenské noviny XI, 29. januára 1859, č. 13, 49. — 44. Dziewónski K., *Procesy urbanizacyjne we współczesnej Polsce*. Przegląd geograficzny XXXIV, č. 3, 459—508, Warszawa 1962. — 45. Ďuriš J., *Vzrast Národného slovenského spolku*. Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, Pittsburgh. — 46. Enkola K., *Kulturgeographische Betrachtungen über Bevölkerungsentwicklung Südwestfinlands in den Jahren 1840—1940*. Turku 1953. — 47. Farahó J., *A canadai magyarság*. (Kanadské maďarstvo). Közgazdasági Szemle, XXVI, 28, 2, 593—598, Budapest 1902. — 48. Ferienčík J. A., *Budúcnosť Slovákov v Amerike*. Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 151—154, Pittsburgh. — 49. Ferienčík J. A., *Krátky náčrtok dejín*

Národného slovenského spolku. Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 48—73, Pittsburgh. — 50. Ferienčík J. A., *Náčrtok dejín prisťahovalectva slovenského do Ameriky*. Pamätník NSS v Spojených štátoch amerických vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 9—19, Pittsburgh.

51. Ferienčík J. A., *Pokrok Slovákov v Amerike*. Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 40—47, Pittsburgh. — 52. Ferienčík J. A., *Slovenské prisťahovalectvo a slovenská spisba v Amerike*, Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 20—39, Pittsburgh. — 53. Ferienčík J. A., *Význam Národného slovenského spolku*. Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 90—97, Pittsburgh. — 54. Földes B., *Újabb adatok hazánk halandóságai és közegészségi viszonyairól*. (Novšie údaje o pomeroch úmrtnosti a verejného zdravotníctva našej vlasti.) Budapesti Szemle 41, 95, 257—290, Budapest 1884. — 55. Frič M., *Neutešený hospodársky vývoj na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1932. — 56. Gerster B., *A kivándorlásról*. (O vystahovalectve.) Földrajzi Közlemények XXIX, 149—156, Budapest 1901. — 57. Getting M., *Americkí Slováci a úvin čs. myšlienky*. Masaryktown 1933. — 58. Gosiorovský M., *K histórii slovenského robotníckeho spolku v USA*. Historica. Sborník Filozofickej fakulty Komenského univerzity XII—XIII, 3—75, Bratislava 1961—1962. — 59. Gosiorovský M., *K podielu americko-slovenského proletariátu na vzniku ČSR — Ke vzniku ČSR*. Sborník statí k ohlasu Řijnové revoluce a ke vzniku ČSR, 171—184, Praha 1958. — 60. Gronský Š., *Industrializácia východného Slovenska*. Príspevky k dejinám východného Slovenska, 435—446, VSAV, Bratislava 1964.

61. Guleja K., *Slovenskí drotári v Rusku*. Slovanský prehľad XLIV, č. 10, 354—356, Praha 1958. — 62. Hanák L., *Po stopách Slovákov v Bulharsku*. Ročenka Lidé a země 1961, 201—202, Praha 1961. — 63. Hanzlík J., — Horváth P., *Demografické problémy Žitného ostrova*. Geografický časopis VIII, č. 2—3, 127—133, Bratislava 1956. — 64. Hanzlík J., *Pohyb obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1901—1910*. (Vplyv ekonomických činiteľov na pohyb obyvateľstva.) Bratislava 1960, Zpráva. — 65. Hanzlík J., *Príspevok ku geografii obyvateľstva rajónu Východoslovenských železiarní*. Geografia rajónu Východoslovenských železiarní. Acta geologica et geographica universitatis Comenianae. Geographica, č. 4, 275—294, Bratislava 1964. — 66. Hanzlík, J., *Slovenské vystahovalectvo na prahu imperializmu*. Geografický časopis XIII, č. 3, 195—211, Bratislava 1962. — 67. Hanzlík J., *Vystahovalectvo v Východného Slovenska od druhej pol. 19. stor. do roku 1918*. Príspevky k dejinám východného Slovenska, 220—232, VSAV, Bratislava 1964. — 68. Hapák P., *Vývoj priemyslu a postavenie priemyselného robotníctva na východnom Slovensku v druhej polovici 19. stor.* Príspevky k dejinám východného Slovenska, 200—218, VSAV, Bratislava 1964. — 69. Häufner V., Korčák J., Král V., *Zeměpis Československa*. NČSAV, Praha 1960. — 70. Hegedüs L., *A Magyarok kivándorlása Amerikába*. (Vystahovalectvo Maďarov do Ameriky.) Budapesti Szemle 94. Budapest 1899.

71. Hegyi J., *A Magyarországi kivándorlás állapota és rendezése* (Stav a riadenie maďarského vystahovalectva.) Fiume 1902. — 72. Hobl J., *Slovensko po prevratu*. Praha 1931. — 73. Holub, Pacewiczowa Ž., *Osadnictwo pasterskie i wendrówki w Tatrach i na Podtatrzcu*. Polska Akademia Umiejetności, Kraków 1931. — 74. Hornová A., *Hlavné črty militarizácie ekonomiky tzv. slovenského štátu*, Ekonomický časopis SAV, IV, č. 5, 463—483, Bratislava 1956. — 75. Horváth P., *Obyvateľstvo Slovenska a jeho menlivosť za posledných sto rokov*. Naša veda, III, č. 10, 445—451, Bratislava. — 76. Horváth P., *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. stor.* VSAV, Bratislava 1963. — 77. Horváth P., *Revízia výpočtov retrospektívnych dát o obyvateľstve Slovenska v rokoch 1869—1910 a rekonštrukcia počtov vojska pre roky 1869, 1880 a 1890*. Bratislava 1957. (Rukopis.) — 78. Hradecký, *Úvahy o príčinách vystahovania sa ľudu slovenského a jeho uplývanie na krajiniské pomery*. Národný kalendár na obyčajný rok 1893. Vydal Národný slovenský spolok V, 114—115, Pittsburgh 1893. — 79. Hromádka J., *Všeobecný zemepis Slovenska*, SAVU, Bratislava 1943. — 80. Hronský J. C., *Cesta slovenskou Amerikou*. I—II. Martin 1940.

81. Hrozič J., *Cesty turčianskych olejárův a šafranikův na Ukrajinu a do Ruska*.

Slovanský přehled XLV, 52—54, Praha 1959. — 82. Hrušovský J., *Priemysel u nás predtým a dnes*. Slovanský obzor 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—9, 75—81, 154—159, 216—220, 275—279, 334—338, 409—432, Skalica 1907. — 83. Hrušovský J., *Úryvky z národohospodárskych pomerov na Slovensku*. Hlas II, 161—168, 241—245, 273—276, 305—309, 337—341, Uh. Skalica 1900. — 84. Chura A., *Slovensko bez dorastu?* Sociálne paediatrické štúdium. I. diel, Bratislava 1936, II. diel 1. časť, Bratislava 1938, 2. časť, Bratislava 1939. — 85. Jamarik P., *Ako sa postarať v NSS o sirotu po údoch?* Pamätník NSS v USA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 127—132, Pittsburgh. — 86. Jamarik P., *O kruhu mládeže NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915*. 120—126, Pittsburgh. — 87. Jamarik P., *Život amerických Slovákov dakedy a teraz*. Pamätník NSS v USA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 98—109, Pittsburgh. — 88. Jelínková R., Srb V., *Hlavné tendencie vnútorného sťahování v Československu*. Statistický obzor 36, 354—363, Praha 1956. — 89. Jureček Z., *Hustota a koncentrace obyvateľstva v ČSR*. Statistický zpravodaj II, 49—54, Praha 1948. — 90. Kapišovský V., *K problémom životnej úrovne pracujúcich na východnom Slovensku*. Príspevky k dejinám východného Slovenska, 421—434, VSAV, Bratislava 1964.

91. Kapp O., *Evidencie štátných dodávok u nás a v cizině*. Praha 1930. — 92. Kapp O., *História prepočítania dráh na Slovensku*. Bratislava 1931. — 93. Kapp O., *Hospodárske styky Slovenska s historickými zemiami*, Praha 1928. — 94. Kapp O., *O hospodárskych poměrech Slovenska a Podkarpatské Rusi*, Praha 1924. — 95. Kapp O., *O možnostiach a predpokladoch hospodárskeho plánu se zvláštnim zretelem na Slovensko*. Praha 1933. — 96. Kapp O., *Potreba soustavné hospodárske politiky na Slovensku*. Praha 1928. — 97. Karvaš I., *Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku*. Praha 1933. 98. Kisslingová E., *Roľnícka otázka na okolí Nitry začiatkom XX. storočia*. Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre 64—80, SPN, Bratislava 1961. — 99. Kivándorlás *Magyarországból külföldre Amerikába*. (Vystahovalstvo z Uherska najmä do Ameriky). Közgazdasági Szemle XXI, č. 12, 981—988, Budapest 1897. — 100. Klačko R., *Slovenské slovo v Južnej Amerike*. Slovenské pohľady XLVIII, 189—190, Turč. Sv. Martin.

101. Klíma S., *Čechové a Slováci za hranicami*. Praha 1925. — 102. Koláček F., *Zeměpis Československa*. Praha 1933. — 103. Kolény E., *Banátski Slováci*. Slovenské pohľady XII, 462—470, Turč. Sv. Martin 1892. — 104. Koma J., *Drotárstvo na Spiši*. Nové obzory 3, 263—288, vlastivedná ročenka Východoslovenského kraja 1961. — 105. Koma J., *Zamestnanie ľudu Šariša v minulosti*. Nové obzory 3, 249—262, Vlastivedná ročenka Východoslovenského kraja, 1961. — 106. Kompíš P., *Slovenské menšiny v štátoch nástupníckych*. Slovenská čítanka. Druhé zela prepracované vydání, pripravené péči Moravskoslezské Besedy v Praze. Uspořádal Ján Kabelík. Praha 1925. — 107. Konuš J. G., *Neinformovanost o slovenskom americkom živote*. Slovenské pohľady LI, 255—256, Turč. Sv. Martin. — 108. Konuš J. G., *O amerických Slovákoch*. Slovenské pohľady LI, 575—580, Turč. Sv. Martin 1935. — 109. Korčák J., *Cvičení v demografii*. Učební texty vysokých škol. Praha 1954. — 110. Korčák J., *Změny v zalidnění ČSR od r. 1945*. Lidé a země IX, č. 5, 211—216, Praha 1960.

111. Kosiński L., *Wybrane problemy geografii zaludnienia i osadnictwa we Francji*. Przegląd geograficzny XXXIII, 4, Warszawa 1961. — 112. Kosiński L., Ozga G., *Rozwój ludnościowy Polski w latach 1950—1960*. Przegląd geograficzny XXXIII, 4, Warszawa 1961. — 113. Kovacs E., *Slovenské roľníctvo v hladových rokoch 1846—1847*. Historické štúdie VI, 49—120, Bratislava 1960. — 114. Kováčik L., *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*. Bratislava 1955. — 115. Krámer J., *K dejinám priemyslu na Slovensku za prvej ČSR*. Bratislava 1955. — 116. Krámer J., *K dejinám slovenského priemyslu v predmníchouskej republike*. *Sklársky priemysel v r. 1918—1925*. Československý časopis historický I, 4, Praha. — 117. Kramer J., *Papiernický priemysel na Slovensku v r. 1918—1929*, Československý časopis historický VII, 1, Praha. — 118. Kubijovyc V., *Obývané a neobývané plochy v slovenských Karpatoch*. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 26, č. 1—4, 53—68, Martin 1932. — 119. Kubijowicz W., *Typy pastierskeho života na Slovensku*, Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 24, č. 3—4, 101—110, Martin 1930. — 120. Kutlík F., *Báč-sriemski Slováci*. Nemecká Palanka 1888.

121. Kutnar F., *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutizmu*.

NČSAV, Praha 1964. — 122. Láng L., *Magyarország népmozgalma 1880—1883*. (Pohyb obyvateľstva v Uhorsku 1880—1883, Budapešť Szemle 1885, 108, 448—453, Budapest 1885. — 123. Lipták L., *Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom v čase fašistického panstva*. Historický časopis SAV, III, č. 1, 3—25, Bratislava 1955. — 124. Lukniš M., *Bonita pôd na Slovensku*. Geografický časopis VIII, č. 4, 202—207, Bratislava 1956 a pripojená mapa mimo textu. — 125. Lukniš M., — Plesník P., *Nížiny, kotliny a pohoria Slovenska*. Osveta, Bratislava 1961. — 126. Mácha V., *Pastevníctví na Slovensku*. Praha 1925. — 127. Machatschek F., *Landeskunde der Sudeten — und Westkarpathenländer*. J. Engelhorn's Nachfolger, Stuttgart 1927. — 128. Majláth J., *A Kivándorlásról*. (O vystahovalectve.) A Magyar Gazdaszövetség XLII, Budapest 1907. — 129. Majláth J., *A Kivándorlásról*. (O vystahovalectve.) Katholikus Szemle 1907. Budapest 1907. — 130. Makovický J. D., *Akými závodmi poistila by sa krajom tatranským výživa taká, aby úbohí Slováci neboli nútení z väčšieho dielu chlieb svoj v cudzine žobrotou vydobývať?* Priateľ školy a literatúry I, 28 a 29, 237—238 a 242—244, Budapešť 1859.

131. Makovický J. D., *Slováci v cudzine*. Priateľ školy a literatúry I, 26, 214—215, Budapešť 1859. — 132. Malík K., *Geografické rozšírenie domáckej práce v Československu*. Sborník čs. spol. zem. XXXVIII. Praha 1932. — 133. Malík K., *Továrni průmysl v přirozených oblastech Československa podle dosavadních výsledků sčítání větších závodů*. Sborník čs. spol. zem. XXXV, 41—61, 190—200, 253—263, Praha 1929, XXXVI, 15—26, Praha 1930. — 134. Mamatey A., *Budúcnosť slovenských organizácií v Amerike*. Pamätník NSS v USA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 144—150, Pittsburgh. — 135. Mamatey A., *Dvadsaťpäťročné jubileum Národného spolku*. Pamätník NSS v SŠA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea NSS v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 3—5, Pittsburg. — 136. Mapa správneho rozdelenia ČSR. Západoslovenský kraj, Stredoslovenský kraj, Východoslovenský kraj. Mierka 1:200 000. Vydala Správa geodézie a kartografie na Slovensku 1960. — 137. Mamatey A., *O útulni NSS pre starcov*. Pamätník NSS v USA vydaný z príležitosti 25 ročného jubilea v Spojených štátoch amerických 1890—1915, 133—137, Pittsburgh. — 138. Márki S., *Amerika és a magyarság*. Földrajzi Közlemények, XXI, Budapest 1893. — 139. Martonne E., *Tchécoslovaquie*. Géographie Universelle, zv. IV, 2, Europe Centrale. A. Colin, 534—620, Paris 1931. — 140. Matušik B., *Pohyb obyvateľstva v Turci r. 1825—1930*. Sborník Muz. slov. spoločnosti XXX. Turč. Sv. Martin 1936.

141. Mérei Gy., *Príspevky k dejinám hnutia poľnohospodárskych robotníkov v Uhorsku*. Kapitoly z uhorských dejín. Bratislava 1952. — 141a. Mésáros J., *K problematike feudálnych prežitkov na Slovensku v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava 1955. — 142. Mésáros J., *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848—1900*. K problematike feudálnych prežitkov. Bratislava 1959. — 143. Michalko J., *Naši v Bulharsku*. Päťdesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov. Myjava 1936. — 144. Mlynárik J., *Nezamestnanosť na Slovensku (1918—1938)*. Vydavateľstvo Osveta, Bratislava 1964. — 145. Moscheles J., *Wirtschaftsgeographie der Tschechoslowakischen Republik*. Haase, Prag 1921. — 146. Mrázek O., *Vývoj priemyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktúry do roku 1918*. NPL, Praha 1964. — 147. Nagyiványi Fekete Gy., *Az Elnéptelenedés*. (Vyľudňovanie.) Budapešť Szemle 128, 192—220, 344—357, 359—360. Budapest 1906. — 148. *Národní Hlásník*. Od roč. XL. (1907) *Národní Hlásník*. Noviny pre slovenský ľud. Turč. Sv. Martin 1868—1914, I—XLVII. — 149. Němec Z., *K otázke priebehu krízy priemyslu v r. 1929—1933 na východnom Slovensku*. Príspevky k dejinám východného Slovenska, 314—320, VSAV, Bratislava 1964. — 150. Novák V. J., *Poměry v zemědělství na Slovensku a Podkarpatské Rusi před světovou válkou a po ní*. Statistický obzor 18, Praha 1937, 355—369.

151. Novák V., Brdlík V., *Přirozené zemědělské krajiny a výrobní oblasti v republice Československé*. Praha 1925. — 152. Novák V. J., *Zeměpis Československa*, Praha 1947. — 153. Novotný J., *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici XIX. storočia*. Bratislava 1961. — 154. *Obzor*. Časopis pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. VI, č. 11, november 1894. — 155. *Orol*, XI, č. 10—12, 304—314, 321—329, 353—358, Turč. Sv. Martin 1880. — 156. *Orol tatranski*. *Usporiadúvaní a vidávaní od Eudevita Štúra*. Roč. I, II, III. V Prešporoku 1845—1846, 1846—1847, 1847—1848. — 157. Paulíny E., *Mzdové pomery poľnohospodárskych robotníkov na Slovensku v rokoch 1929—1934*. (Príspevok k postaveniu

poľnohospodárskeho proletariátu.) Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XI, 139—160, Bratislava 1960. — 158. Pechány A., *A tótokról.* (O Slovákoch.) Budapest 1913. — 159. Petrov A., *Príspevky k historickej demografii Slovenska v XVII.—XIX. stolyti.* S 8 mapami. Praha 1928. — 160. Pfohl A., *Průmyslový atlas Československé republiky.* Liberec 1920.

161. Pimper A., *Vystahovalecká otázka.* Grafia. Praha 1914. — 162. Písch M., *Konkurenčný boj maďarských vládnúcich tried a slovenskej buržoázie o ovládanie slovenského národného trhu v r. 1900—1918.* Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 113—133, Bratislava 1960. — 163. Písch M., *Úloha slovenských bánk vo vývine slovenského účtastinárskeho priemyslu v období imperialismu (1900—1918).* Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV, 41—73, Bratislava 1963. — 164. Pollák P., *Počiatky vystahovalectva do SSSR na Slovensku v rokoch 1923—1925.* Historický sborník Slovenského múzea I, 1961. — 165. Potemra M., *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918,* Martin 1958. — 166. *Přehled československých dějin II, 1848—1918,* sv. I, 1848—1900, sv. 2, 1900—1918, III 1918—1945, Nakladatelství ČSAV, Praha 1960. — 167. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918—1945,* II. upravené vydání. Praha 1963. — 168. Reich E., *Národohospodářské poměry na Slovensku,* Olomouc 1918. — 169. Reich E., *Základy organizace zemědělství Československé republiky.* Praha 1934. — 170. Rovnianek — Rovinov P. V., *Zápisky za živa pochovaného.* 1924.

171. Rusko J., *Slováci v Bulharsku,* Slovenské pohľady XXXXV, 575—580, Turč. Sv. Martin 1929. — 172. Rybár L., *Osídľovanie Slovákov na Dolnej zemi.* Slovenská liga XIX, 164—172, 215—221, Bratislava 1942. — 173. Schneider L., *Die ungarische Auswanderung.* Pozsony 1915. — 174. Sirácky J., *K vzniku a vývoju slovenského osídlenia na Dolnej zemi v 18. stor.* Historický časopis XI, č. 3, 433—466, Bratislava 1963. — 175. Sirácky J., *Matica slovenská a zahraniční Slováci.* Matica slovenská v našich dejinách, 292—301, Bratislava 1963. — 176. Sirácky J., *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí.* Slovenský národopis XI, č. 2—3, 198—258, Bratislava 1963. — 177. Sirácky J., *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí,* Bratislava 1966. — 178. Skrip V., *K otázke sociálneho postavenia pracujúcich býv. Prešovského kraja za predmníchovskej republiky a za tzv. slovenského štátu.* Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. Roč. I, 180—197, 1960. Časť všeobecná. — 179. Skrip V., *Zo života pracujúcich východného Slovenska za tzv. slovenského štátu.* Príspevky k dejinám východného Slovenska. 375—383, VSAV, Bratislava 1964. — 180. *Slovenské pohľady XI.* Turčiansky Svätý Martin 1891.

181. *Slovenské robotnícke noviny.* Časopis pre hájenie záujmov pracujúceho ľudu slovenského. Od 1. mája 1909 pokračovali v číslovaní ročníkov a čísiel ako „Robotnícke noviny“. Slovenský orgán Sociálnodemokratickej strany Uhorska. I—XV, Bratislava 1904—1918. — 182. *Slovenské národne noviny (1845—1848)* I—II, III, IV, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1956. — 183. *Slovenský týždenník,* I—XVI, Budapešť 1903—1918. — 184. Smetana J., *Pohyb obyvateľstva na Orave r. 1825—1940,* Geographica Slovaca I, Hromádkov sborník, 141—170, Bratislava 1949. — 185. Sochán P., *Slovenské vystahovalectvo v Americe.* Slovenská čítanka. Druhé zcela přepracované vydání, připravené péčí Moravskoslezské Besedy v Praze. Uspořádal Ján Kabelík. V Praze 1925. — 186. Sorokáč M., *Z dejin krajského robotníckeho hnutia v Kanade.* Slovenský přehled XLV, 21—22, 59—60, 95—96, 131—132, 169—170, Praha 1959. — 187. Sorokáč M., *Zo spomienok našich vystahovalcov.* Slovenský přehled XLIV, č. 1—10, 36—37, 72—73, 108—109, 144—145, 192—193, 228—229, 268—269, 304—305, 344—345, 376—377, Praha 1958. — 188. Stanek I., *Zrada a pád.* Praha 1958. — 189. Stodola K., *Slovenské menšiny.* Praha 1919. — 190. Stodola K., *Tarifná politika na Slovensku.* Bratislava 1922.

191. Strhan M., *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921—1923.* Počiatky odbúravanja slovenského priemyslu. Bratislava 1960. — 192. Svetoň J., *Obyvateľstvo Slovenska v XVIII. storočí.* Demografický sborník 1959, Praha 1959. — 193. Svetoň J., *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu.* Bratislava 1958. — 194. Svetoň J., *Slováci v európskom zahraničí.* Bratislava 1943. — 195. Svetoň J., *Slovenské vystahovalectvo v období uhorského kapitalizmu.* Ekonomický časopis IV, č. 2, 171—191, Bratislava 1956. — 196. Svetoň J., *Úmrtnosť na Slovensku v rokoch 1850—1945.* Statistika a demografie, 157—179, Praha 1959. — 197. Šindelář B.,

Několik poznámek k otázce našeho vystěhovalectví v epoše kapitalizmu. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university, III, č. 2, řady historické (C) č. 1. — 198. Široký V., *Za socialistickou industrializáciu Slovenska*. Bratislava 1952. — 199. Šmída J., *Štátne dodávky a Slovensko*. Bratislava 1930. — 200. Štefánek A., *Koľko Čechoslovanov jesto v Dolných Rakúsoch a zvlášte vo Viedni*. Slovenský prehľad VII, 292—297, 341—349, Praha 1905.

201. Štefánek A., *Slováci v Dolných Rakúsoch*. Slovenské ľudové besedy I, 188—193, Ružomberok 1905. — 202. Štefánek A., *Slováci vo Viedni*. Slovenský prehľad VI, 152—156, Praha 1904. — 203. Štefánek A., *Základy sociografie Slovenska*. Slovenská vlastiveda III, Bratislava 1944. — 204. Štefaník F., *Americkí krajanovia v fažkých rokoch 1938—1939*. Slovenský prehľad XIV, 218—219, Praha 1959. — 205. Tajták L., *Východoslovenské vystaňovalectvo do prvej svetovej vojny*. Nové obzory 3. Vlastivedná ročenka Východoslovenského kraja, 221—247, Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry v Košiciach 1961. — 206. Thirring G., *A Felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre*. (Vplyv vystaňovalectva z Horniakov na našu ľudnosť.) Budapesti Szemle 93, 253—254—255, Budapest 1898. — 207. Thirring G., *Az elcsatolt Felvidék kivándorlási mozgalmái*. (Vystaňovallecký pohyb odpojeného Felvidéku.) Magyar Statisztikai Szemle 1927, č. 5—6, 394—506, Budapest 1927. — 208. Urban R., *Čechoslováci v Rumunsku*. Praha 1930. — 209. Vargha Gy., *A Felső-magyarországi kivándorlás és hatása a népesedési mozgalmra*. (Vystaňovalectvo z Horného Uhorska a jeho vplyv na pohyb obyvateľstva.) Nemzetgazdasági Szemle 1890, 653—663, Budapest 1890. — 210. Vargha Gy., *Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint*. (Pohyb nášho ľudu podľa údajov sčítania ľudu.) Nemzetgazdasági Szemle XVI, č. 3, 185—207, Budapest 1892.

211. Vávra Zd., Pavlík Zd., *Hlavní rysy populačného vývoje ČSSR po druhé svetové válce*. Věstník ČSAV, č. 5, Praha 1961. — 212. Votrubec C., *Podíl přirozeného přírůstku a migrace na růstu měst Československa v letech 1954—1958*. Geografický časopis XI, č. 2, 111—136, Bratislava 1959. — 213. Votrubec C., *Vývoj československých měst v letech 1950—1956*. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 63, 137—147, Praha 1958. — 214. *Vystaňovallec-Kivándorló-Der Auswanderer I—II*, Budapest 1904—1905. — 215. *Vystaňovallecký oznam — Kivándorlási értesítő — Vestník za izseljvanije — Auswanderungsanzeiger*. Dvojtyždenník pre všetky otázky vystaňovalectva a oznam pre vystaňovalcov a pre záujmy krajanov žijúcich za morom v maďarskej, chorvátskej, nemeckej a slovenskej reči. I—V. Terst—Budapest 1903—1907. — 216. Zafko P., *Domáca výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1931. — 217. Zafko P., *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky*. Hospodárske rozhľady IV, 357—384, Bratislava 1929, V, 322—338, 365—387, 414—430, Bratislava 1930. — 218. Zúber S., *Prehľbenie spolupráce slovenských vystaňovalcov v Kanade*. Slovenský prehľad XLV, 258, Praha 1959.

ŠTATISTIKY A LEXIKONY

219. *Az első magyarországi népszámlálás 1784—1787*. Budapest 1960. — 220. *A magyar Szent Korona országainak 1910-évi népszámlálás*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 42. kötet. Budapest 1912. — 221. *Lexikon obcí Slovenskej republiky*. Štátny plánovací a štatistický úrad, Bratislava 1942. — 222. *Malý zoznam obcí na Slovensku*. Štátny plánovací a štatistický úrad, Bratislava 1948. — 223. *Menoslov obcí na Slovensku*. Vydal kapitán Bohuslav Bezděk, Bratislava 1920. — 224. *Sčítaní ľudu v rep. Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl I. Československé statistika — svazek 98. — 225. *Soznam miest na Slovensku dľa súpisu ľudu z r. 1919*. Bratislava 1920. — 226. *Soznam obcí na Slovensku podľa administratívneho rozdelenia k 1. sept. 1946*. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1946. — 227. *Soznam obcí na Slovensku podľa správneho rozdelenia z 1. februára 1949*. Slovenský plánovací úrad, Bratislava 1949. — 228. *Štatistická príručka republiky Československé II*. Praha 1925. — 229. *Štatistický lexikon obcí republiky Československé, 1955*. Podle správního rozdělení 1. ledna 1955, sčítání ľudu a sčítání domů a bytů 1. března 1950. Praha 1955. — 230. Stodola E., *Štatistika Slovenska*. Turč. Sv. Martin 1912. — 231. *Štatistická príručka Slovenska 1948*. Štátny plánovací a štatistický úrad, Bratislava 1948. — 232. *Štatistický lexikon obcí na Slovensku*, Praha 1927. — 233. *Štatistický lexikon obcí v krajine Slovenskej*, Praha 1936.

DIE ENTWICKLUNG DER EINWOHNER IN DER SLOWAKEI IM ZEITABSCHNITT
VON 1869 BIS 1961

Auf Grund des zugänglichen statistischen Materials und seiner Rekonstruktion für das heutige Gebiet der Slowakei kann die Entwicklung der Anzahl der anwesenden Einwohner, der natürliche Zuwachs und der tatsächliche Zuwachs, bzw. die Bevölkerungsabnahme und die daraus errechnete Migrationsbilanz ob im Global für das ganze Gebiet der Slowakei oder für einige Zeitabschnitte auch im Territorialdurchschnitt nach Gemeinden, Kreisen oder höheren administrativen Einheiten errechnet werden.

Für den verhältnismässig längsten Zeitabschnitt haben wir die Anzahl der anwesenden Einwohner nach Gemeinden zur Verfügung und da wir für viele Zeitabschnitte keine äquivalenten Angaben über die Geborenen und Gestorbenen sowie über den natürlichen Zuwachs nach Gemeinden haben, bietet uns die nach den Gemeinden bei der Volkszählung ermittelte Zahl der anwesenden Bevölkerung die einzige verlässliche Stütze bei der Bevölkerungsentwicklung auf dem Gebiet der heutigen Slowakei.

Wie wir in der vorliegenden Arbeit klar gezeigt haben, war der natürliche Bevölkerungszuwachs der Slowakei — soweit uns das erhalten gebliebene statistische Material ermöglicht, dieses Problem zu studieren — während des ganzen untersuchten Zeitabschnittes aktiv, und zwar im Global für die ganze Slowakei, sowie auch im Territorialdurchschnitt nach Kreisen.

Wie wir schon im Teil der Studie die geographische Verteilung des natürlichen Bevölkerungszuwachses darauf hingewiesen haben, kann man im Territorialdurchschnitt bestimmte Unterschiede beobachten; der natürliche Zuwachs weist im Prinzip höhere Werte in der West-, Nord- und Ostslowakei (siehe den Bevölkerungs — atlas der ČSSR, das Kartogramm des natürlichen Zuwachses im Durchschnitt der Jahre 1955—59 und die in der vorliegenden Arbeit zitierten Kartogramme über den natürlichen Zuwachs für andere Zeitabschnitte); die niedrigsten Werte weist das slowakisch-ungarische Grenzgebiet im mittleren Teil der Süd — slowakei auf.

Es war also die Auswanderung, die die Entwicklung der Bevölkerung stark deformiert und verlangsamt hat. Die Auswanderung aus der Slowakei hing eng mit der wirtschaftlichsozialen Gesamtproblematik des Kapitalismus zusammen. Sie war die Folge der sich schwach und ungleichmässig entwickelnden Industrie während des ehemaligen Ungarns, die weder den infolge der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft pauperisierten Massen (die einen hohen natürlichen Zuwachs aufwiesen), noch den durch die Entwicklung der Industrie pauperisierten Handwerkern und Gewerbetreibenden in den slowakischen Städten eine Beschäftigung bieten konnte.

Die wirtschaftliche Situation der breiten Massen von Werktätigen verbesserte sich nicht einmal während der ersten ČSR, wie dies die Autoren der Übersicht der tschechoslowakischen Geschichte, Nr. 166 (Přehled československých dějin) sowie slowakische und tschechische marxistische Historiker festgestellt haben, da bis zum Jahre 1932 die Industrie in der Slowakei vom tschechischen Grosskapital systematisch abgebaut wurde; dadurch wurden weitere Massen von Werktätigen pauperisiert und zum Auswandern oder zu landwirtschaftliche Saisonarbeiten im In- und Ausland (Österreich, Ungarn, Jugoslawien und Frankreich) gezwungen.

Ein Blicke auf das beigefügte Kartogramm überzeit uns klar davon, dass die Auswanderung aus der Slowakei auch durch die Naturbedingungen positiv oder negativ beeinflusst wurden. Die günstigste Entwicklung der Bevölkerung kann in der Donau — Tiefebene und im Areal der Talkessel am Fluss Váh, beginnend mit dem unteren Liptaugebiet und weiter über den Kessel von Žilina, Bytča, Ilava und Trenčín beobachtet werden. In der Donau-Tiefebene bedingten die günstige Entwicklung der Bevölkerung insbesondere die für die Landwirtschaft sehr geeigneten Bedingungen, die verhältnismässig leichte Errichtung des Strassen — und Eisenbahnnetzes, wodurch wieder eine Voraussetzung für die Lokalisierung der Industrie geschaffen wurde. Die günstige Entwicklung der Bevölkerung in den erwähnten Talkesseln des Flusses Váh war insbesondere durch die sehr günstige Transportlage bedingt, da durch diese Kessel das wichtigste Eisenbahn- und Strassennetz führt, wodurch wieder der Impuls zur weiten Industrialisierung der

im Váh-Tal gelegenen Gebiete gegeben wurde. Einen gleichen intensiven Bevölkerungszuwachs kann man auch in läng dem von Žilina nach Norden führenden Eisenbahnabschnittes der Strecke Košice—Bohumín gelegenen Siedlungen beobachtet werden.

Als negativ zeigte sich der Einfluss von Naturfaktoren auf die Entwicklung der Bevölkerung im Gebiet Záhorie und im überwiegenden Teil des Hügellandes von Myjača, in den Gebieten Ober—Liptov und Orava, im oberen Teil des Gebiets Turiec und in den angrenzenden Gebirgsgebieten.

Ein sehr breites Depopulationsgebiet können wir in den Gemeinden des Areales der Gebirgsszüge Štiavnické vrchy, Javorie, Krupinská vysočina und insbesondere in Areal des Slowakischen Erzgebirges beobachten.

Die weitesten Depopulationsgebiete in der Ostslowakei liegen in den Arealen der Gebirge Spišská Magura, Lubovnianska vrchovina, Levočské pohorie, Čerchovské pohorie und Nízke Beskydy.

Dies sind insgesamt Gebiete mit ungünstigen Naturbedingungen für die Landwirtschaft, entfernt von Transportwegen und ohne bedeutenderer Industriebetrieben, die der anwachsenden Bevölkerung eine Arbeitsgelegenheit bieten könnten.

Die Auswanderung ins Ausland wurde vollkommen erst durch das sozialistische System mit der planmässigen Industrialisierung der Slowakei auch in den durch den Kapitalismus vernachlässigten Gebieten vollkommen liquidiert, d. h. in der Gegend Kysuce, Orava und in der Ostslowakei überhaupt, bzw. im Gebiet Záhorie.

Das beigefügte Kartogramm über die Verteilung des tatsächlichen jährlichen Durchschnittszuwachses überzeugt uns jedoch davon, dass uns noch grosse Arbeit bevorsteht, die mit der wirtschaftlichen Aktivierung ökonomisch vernachlässigten Gebieten — die in der Vergangenheit systematisch entvölkert wurden — zusammenhängt.

Aus dem Slowakischen übersetzt von O. Kimlíček

Kartogramm. Tatsächlicher jährlicher Durchschnittszuwachs der Bevölkerung in der Slowakei nach den Gemeinden im Zeitabschnitt von 1869 bis 1961.

Bevölkerungszuwachs in ‰: 0—2; 2,1—6; 6,1—10; 10,1—20; 20,1—30.

Bevölkerungsabnahme in ‰: 0—2; 2,1—6; 6,1—10; 10,1—16; über 16.

Kartogram. Priemerný ročný skutočný prírastok obyvateľstva na Slovensku podľa obcí v období 1869—1961.